

A jászberényi és zombori tanítóképzők egykori igazgatója, Fiala Endre drámája (1941–1949)

Donáth Péter*

DOI: 10.21549/NTNY.51.2025.4.4

A dokumentatív-elbeszélő módszerrel készült tanulmány dr. Fiala Endre jászberényi megbízott és zombori kinevezett tanító(nő)képző intézeti igazgató sorsát mutatja be 1941-től 1949-ig. Képet ad az igazgató humánus keresztényi elvek vezérelte eredményes és hatékony pedagógiai munkásságáról, történelmi nézeteiről, az emberek közti egyenlőség jegyében folytatott tevékenységéről a két intézetben. Bemutatja Fiala Endre szociálisan érzékeny, önzetlen, példás községi főjegyzői tevékenységét, majd pedig ártatlanul történt meghurcolásának, internálásainak, megveretéseinek körülményeit, végül kartársaival szemben kíméletlen, eredménytelen harcát ismerteti a jászberényi igazgatói állás megszerzéséért, melynek következtében munkásélete hátralévő idejét beosztott képzős, majd általános iskolai tanárként töltötte.

Kulcsszavak: Fiala Endre, jászberényi és zombori tanítóképző, internálás, rehabilitálás, fegyelmi eljárás

Bevezetés

A jászberényi állami tanítóképző intézet fennállásának első hatvan évében az intézetnek kilenc igazgatója volt. Közülük hétnek komoly megpróbáltatásokkal kellett megküzdeniük. Pinkert Zsigmond, Vaczek Béla, Móczár Miklós, dr. Fiala Endre, Árpássy Gyula, dr. Jantsky Béla és András Béla osztályrészüül jutottak ezek a huszadik század nehéz évtizedeiben meglehetősen általános kihívások. Esetük abban egyedülálló, hogy egyetlen más intézetben sem jegyezhetett le a levéltári forrásokban bűvarkodó krónikás ilyen sok igazgatót ért méltánytalanságot.¹ Néhány tanulmányban az ő történeteiket próbáljuk felidézni, a rendelkezésünkre álló információk segítségével (Donáth, 2020, 2025a, 2025b, 2025c; Tóth, 1996; Wirth, 2007). Ebben a dokumentatív elbeszélő módszerrel készült írásunkban dr. Fiala Endre (1905–1972) jászberényi megbízott és zombori kinevezett igazgató drámába illő történetét ajánljuk a Neveléstudomány olvasói figyelmébe.

* Az MTA doktora, professor emeritus, ELTE TÓK Társadalomtudományi Tanszék, donath.peter@tok.elte.hu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3387-0742>

1. A kutatáshoz nyújtott segítségükért köszönettel tartozom a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) főlevéltárosainak, Kalmár Jánosnak és Keresztes Csabának; a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár (MNL HBML) levéltárosának, Nagy Imrének; a Zala Vármegyei Levéltárban (MNL ZML) Káli Csaba igazgatónak és Bakonyi Péter főlevéltárosnak; a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárban (MNL JNSZML) Csöngé Attila igazgatónak és Kovács Renátának; Budapest Főváros Levéltára (BFL) főosztályvezetőjének, Sipos Andrásnak, valamint a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár könyvtárosának, Szili Erikának.

Fiala Endre a jászberényi tanítóképző közkedvelt tanára, ideiglenesen megbízott igazgatója

Zomborba távozása után a jászberényi intézet 1942–43. évi évkönyvében következőképp jellemezték Fiala Endre munkásságát:

„Tanítóképzői tanulmányait intézetünkben végezte az 1921–1926. években. Tanítóképző-intézeti tanári oklevelének megszerzése után, 1931 szeptemberében került ismét Jászberénybe, most már egykori tanárainak kartársaként. Munkáját mindenkor nagy szeretettel és lelkesedéssel végezte. Szaktárgyain – történelem, magyar nyelv és irodalom – kívül hosszú ideig tanított német nyelvet, testnevelést hegedülést, vezetett sportkört, cserkészcsapatot, s néhány évig tanárelnöke volt az ifjúsági önképzőkörnek. Szolgálatának megkezdésekor tanulóotthoni felügyeletre is beosztották, majd a köztartásvezetői tisztség ellátásával bízták meg. 1941. március 7-től, mint igazgatói teendőkkal ideiglenesen megbízott tanár, másfél esztendeig vezette intézetünket” (Árpácssy, 1943, p. 3).

1. kép: Dr. Fiala Endre (1941–1942) (Forrás: Varró, 2017, p. 11)

Az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campusának 100. évfordulójára kiadott évkönyv róla szóló rövid összefoglalójában onnan átvett fényképe mellett (lásd az 1. képet), az alábbiakat olvashatjuk:

„A harmincas években helyettes tanárként dolgozott az intézetben. Népiskolai tanítói képesítése mellett megszerezte a polgári iskolai tanári címet magyar nyelv és irodalomból, történelemből és testgyakorlásból. A testgyakorlás kivételével megkapta a tanítóképző intézeti tanári oklevelet is az általa oktatott tantárgyakból. Rövid igazgatósága alatt próbálta a háborús terhek alól mentesíteni a képzést. Biztosította a növendékek folyamatos tanulásához szükséges feltételeket” (Varró, 2017, p. 11).

Egyik összefoglalásban sem említik, hogy a jászberényi tanári karban akkor egyedülként doktorátussal rendelkező Fiala Endre 1941 márciusában egy váratlanul kialakult sürgősségi helyzetben vette át az intézmény ideiglenes irányítását. Az intézetet 1930-tól komolyan fejlesztő, 1937-ben tanügyi főtanácsosi címmel kinevezett

igazgatóját (Kovács, 1933, p. 1) Móczár Miklóst egy hosszú fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat nyomán 1941. március 4-én, súlyos gazdasági szabálytalanságokra hivatkozva, 6000 pengő pillanatnyi hiányt megállapítva² (annak ellenére, hogy azonnal megtérítette) felfüggesztették állásából. Majd a közszolgálatból fegyelmi úton elbocsátották (Donáth 2025b, Moczá, 2006). Móczár Miklós 1950-ben írt önéletrajzában a történeteket „két fiatal, erősen jobboldali tanár” és egy „tolvajgyanus alkalmazott” szövetségének, hamis vádjainak, valamint a szabálytalanul lefolytatott vizsgálat nyomán született „justizmord téves” fegyelmi határozatnak tulajdonította.³ Az 1941-től éveken át húzódó „Móczár-ügy” iratai az országos, a szolnoki és a debreceni levéltárakból egyaránt hiányoznak. Vélhetően az 1956-os levéltári tűzvészben semmisültek meg, így nem tudhatjuk, hogy pontosan miért ítélték el Moczá Miklóst, s azt sem, hogy ki volt a két fiatal „erősen jobboldali tanár”, akikre az igazgató utalt (Donáth 2025b).

Az alábbiakból kitűnik, hogy Fiala Endre szenvedélyesen vágyott a jászberényi igazgatói állásra, így a *cui prodest* elv alapján joggal felmerülhet, hogy gazdálkodási kérdésekben széleskörűen tájékozott „köztartásvezetői” pozíciójában nem volt-e valamilyen szerepe Móczár „lebuktatásában”. Az erre vonatkozó források hiányában ezt kétséget kizáróan sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) tanítóképzői ügyosztályának vezető munkatársai és a debreceni tankerületi főigazgatók a Móczár-ügy kapcsán valamiért úgy vélték, hogy az ideiglenes igazgatósággal megbízott Fiala Endre egy átmeneti időt követően semmiképp sem maradhat vezetőként Jászberényben. A történeteket közelről nem ismerő utódaik 1945 után úgy vélték, hogy köztartásvezetőként legalábbis tudnia kellett Móczár szabálytalanságairól.⁴ Ám, hogy a korábbi igazgató eltávolításában játszott szerepe, vagy éppen az abból való kimaradása miatt voltak ezen a határozott véleményen, nem tudhatjuk. Közvetett bizonyítékaink inkább az utóbbira utalnak. Fiala Endrét ugyanis Móczár Miklós semmiképp sem tarthatta „erősen jobboldalinak”. Mái olvasható írásai és tanítványainak, kollégáinak véleménye erről tanúskodnak.

A katolikus *Magyar Kultúra* hasábjain 1938-ban megjelent „Történelemszemlélet és katolicizmus” című írásában szomorúan – egyúttal a mélyen katolikus meggyőződésének érzékelhetőségével – konstataulta a történelem iránti érdeklődés megcsappanását:

„Bár az általános érdeklődésnek ez a megcsökkenése már magában is hanyatlás, kulturális visszaesés jele, minthogy annak a tükörnek az eldobását jelenti, amelyből nemzetünk gondolkodásmódja és lelkiélete megismerhető, de a történelemnélküliség, a történetietlen gondolkodás, az ahistorizmus káros következményeire a legmegdöbbentőbb erővel mégis az orosz bolsevizmus mutatott rá. »Pusztítsátok el a történelmet« – hangzott a mai Oroszország megalapítójának, Leninnek a parancsa! S ez az utasítás elárulja, hogy a bolsevizmus a maga legfőbb lelki akadályát a történeti kultúrában látja. Tudja jól, hogy ha a ma élő generáció lelkéből sikerül kitépnie a múltat, akkor olyan anyagot kap kezei közé, amelyet már tetszése szerint formálhat át és használhat fel céljai elérésére. A kommunista világnézetnek s főként a kulturbolsevizmusnak Oroszország határain túli tovább terjedése arra int bennünket, hogy nem szabad közömbösen szemlélünk, mint csökken egyre jobban korunk történeti érdeklődése. A közönyösség a bol-

2. MNL OL K 502 1937-1944. 10. tétel 408. csomó. Az 1941. március 11-én lezárt átadás-átvételi jegyzőkönyv
3. Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára, Personalia-gyűjtemény: PM/69. Móczár Miklós önéletrajza. (A kézirat rendelkezésre bocsátásáért köszönet illeti Matuszka Angéla könyvtárvezetőt és Gubányi András főigazgatóhelyettest.)
4. Kiss Sándor debreceni tankerületi főigazgató 1949. április 16-i, biz. 24-5/1949. számú felterjesztésében olvashatjuk: „A jászberényi áll. tanítóképző volt igazgatója: Móczár Miklós az intézetnél különféle szabálytalanságot követett el. Ebben az időben dr. Fiala Endre tanár az intézet köztartásvezetője volt. Feltehető tehát, hogy az igazgató szabálytalanságairól dr. Fiala Endre is tudott, ezért nevezett Zomborba helyeztetett át, ahol a tanítóképző intézet igazgatásával bízott meg.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-167.515/1949. 238. doboz.

sevizmus előretörését könnyíti meg, viszont a történeti gondolkozás elmélyítése gátat emel az ázsiai áradattal szemben. A historizmus ápolása tehát egész műveltségünk megvédésével, megőrzésével azonos, s amikor a múltat tanulmányozzuk, akkor egyúttal azzal a világnézettel is harcolunk, mely mindent elsöpréssel, alacsony színvonalú nivellálással fenyeget.

Ily veszélyek között és nagy feladatok elé állítva, rendkívül fontos, hogy történettudományunk megtalálja annak a módját, hogy a történeti érdeklődés megsokszorozódjék és helyes irányban fejlesszessék. Ehhez az első lépés a történetietlen gondolkodást előidéző legközvetlenebb okoknak: ú. m. a károshatású nemzeti illúzióknak és bizonyos tradícióknak a kiküszöbölése. [...]

A 19. századi forradalmi liberális eszmék múltba vetített képének a reális történeti valósághoz éppoly kevés köze van, mint az azt megkonstruáló történetírásnak és történettanításnak az igazságot kereső történettudományhoz. Ennek a komoly tudományos módszerét, törekvéseit, célját megtagadó, a tárgylagosságot és a történeti tényeket megcsúfoló áltudománynak üzent hadat az egyik nagygyűlésen a magyar katolikus társadalom is, ez ellen szállt harcba az új történeti iskola és nemzeti történetünk minden komoly művelője. Ettől az irányzatos és tudománytalan történet szemlélettől kell megvédenünk a hamis tanításokkal gyakran megfertőzött ifjúságot és az igazság után vágyakozó egész magyar népet. Ezt a feladatot csak a[z általa szellemtörténetinek vélt – D. P.] tiszta tudomány eszközeivel és módszereivel lehet megoldani.⁵ A katolikus egyház és benne a magyar katolicizmus nem fél a való tények, a történeti igazság megismerésétől. Történeti hivatásának teljes tudatában nem folyamodhat alantas eszközökhöz. Nincs is szükség külön katolikus történelemre, csak pártatlan, tudományos történelemre” (Fiala, 1938, pp. 142–145).

Megbízott igazgató korában még határozottabban tanújelét adta humánus keresztény álláspontjának: a Magyar Kultúra 1942. április 5-én megjelent számában közölt „Fajtság, magyar nép és nemzet” című írásában, melyben – a faji alapon megszületett harmadik zsidótörvény megjelenése után – egy árva szóval sem utalt a zsidóságra. Sőt, egyebek között leszögezte:

„A „magyar fajnak” fajtörténeti alapon... semmi értelmet sem adhatunk, ez is egy divatos jelszó s csak annyi bizonyos, hogy a magyarság a többi, minden más néptől elütő fajkeveredésű. Ellenben a magyar faj tagadása nem jelenti egyben a magyarság tagadását is. A magyarság lehet más is, nemcsak faj, s nézzük tovább, hogy melyek azok az összetartó eszmék, amelyek a magyarság érdeke, továbbá a közjó és a tudomány szempontjából is helytállóak. [...]

A nemzethez tartozók körét sem származás, sem faj, vallás, nyelv alapján nem tudjuk pontosan meghatározni. [...] Természetes, hogy a vérrokonság, közös faji jellemvonások a nemzeti érzés kialakulását szintén elősegítik, könnyebbé teszik, de emellett ennek a biztosítására a népi nevelés mellett *nemzeti nevelés* is szükséges, hogy a népi különbözőségek kiegyensúlyozódjanak, a közös nemzeti célok megvalósíthatók legyenek. A nemzetnevelés legfőbb célja tehát, hogy az egy hazában élő, esetleg még fajilag is kevert különböző népeket egymással szemben kölcsönösen megértővé tegye. Ezért kell különlegesen tanulmányoznunk és ápolnunk a népi, tájrajzi sajátosságokat, mint az egységes nemzet értékes változatait, kihangsúlyozva a kölcsönös egymásrataltságot, közös érdeket, közös múltat a mindenekfelett álló közjó

5. Fiala Endre a Magyar Szemle Társaság, a jászberényi katolikus egyházközség kulturális bizottságának tagja volt (Móczár, 1939, p. 26).

megvalósításáért. Aki ezekben közreműködik áldozatkészen, szívvel-lélekkel, népi és faji tartozandósága bár-hová is köti, az a magyar nemzetnek teljes értékű tagja.⁶ A legerélyesebb, legátfogóbb és állandó utat ebben is a katolikus Egyház jelöli ki, mert az egyetemes emberiségért van: soha meg nem szűnik követelni a szociális igazság megvalósítását, mint az egészséges élet biztosítékát, s minden faj, nép és nemzet alapjának: az emberi méltóságnak megbecsülését” (Fiala, 1942, pp. 104–106. Kiemelés részben tőlem – D. P.).

Mindazonáltal Fiala Endre az intézet általa szerkesztett évkönyvében „Ifjúságunk faji jellemrajza” című írásában – naiv, ám a növendékek egyéni fejlesztésére törekvéséről tanúskodó – kísérletet tett a „fajpszichológia” eredményeinek a nevelésben való felhasználására, hangsúlyozottan minden fajok közötti értékkülönbség nélkül, a zsidóságot itt sem említve:

„Miként az egyes fajoknak, éppen úgy növendékeink csaknem mindegyikének egyaránt vannak fény- és árnyoldalai. Egyik sem sajátíthatja ki magának az emberi értékek egész mértékét, s viszont egyiket sem lehet csak gyarlósággal vádolnunk. [...]

Egyébként – mint tudjuk – minden emberi sajátság csaknem valamennyiben megtalálható különböző arányokban. Ezáltal nemcsak a közös emberi fajhoz való testi-lelki kapcsolat él a tudatban, hanem az egymás iránti megbecsülés is, ami az oktató-nevelő munka sikerét, a szellemi értékek, a kultúra fejlődésének folytonosságát elősegíti. A fentiekből korántsem következik az, hogy növendékeinket valamilyen örökölt tényezőkből, mechanikus szabály szerint kialakult adottságoknak tekintjük. *Faji sajátságaikban csak fejlődésre képes és fejlesztésre rá is szoruló hajlamokat látunk, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül.* Örökölt hajlamaik lehetőséget jelentek az ő és a mi nevelőmunkánk részére. A hajlamok ugyanis nagyrészt nemcsak önmaguk törekszenek kifejlésre, hanem megvalósulásuk még nagyobb mértékben függ a tudatos, szándékos fejlesztéstől, gyakoroltatástól. Ilyenek pl. a testügyességek, sporttehetségek vagy a szellemi tehetségek, tudományos, művészi képességek” (Fiala, 1941, pp. 14–15).

Ahogy az intézet 1941–1942. évi évkönyvében megfogalmazta:

„Egész oktató-nevelő munkánkban éberem őrködtünk, hogy azt a keresztény nemzeti szellem színezzé, magyar talajon hirdettük és gyakoroltattuk azt a hitet és erkölcsöt, amelyet a kereszténység vall magáénak.⁷ Olyan emberek kialakítása volt a célunk, akik előtt nem ismeretlen, hogy a test a lélek eszköze, akik nem szűnnek meg értelmüket hasznos ismeretekkel, szívüket nemes és emelkedett érzésekkel gazdagítani, összes értékes erőiket harmonikusan kifejleszteni, hogy azokat készségesen és eredményesen alkalmassá az élet sok munkát, töméredek áldozatot igénylő területein. Átvettük a híres német pedagógus jel-

6. Fiala Endre e felfogását a gyakorlatban is érvényesítette. A jászberényi fatelep deportálásból visszatért tulajdonosa Haraszt Pál 1947. február 24-én így nyilatkozott róla: „Cégem a képzőintézetnek hosszú éveken át szállítója volt, mely idő alatt, dacára a zsidóellenes rendelkezéseknek soha nem éreztem velem személyemben, sem cégemmel sem, hogy hátrányban lennénk más, nem zsidó cégekkel. Mindig nyilvános árlejtési ajánlatomnál kizárólag cégem szolidaritását és rátermettségét vette figyelembe. [...] 1942-ben, amikor a zsidótörvények úgyszólván lehetetlenné tették, hogy zsidószármazású céget közszállításra megbízzanak, ő az általam le-adott előnyös ajánlatot ennek dacára is figyelembe vette, és a szállításokra való megbízást minden további nélkül felettes hatóságnak felterjesztette. [Privát beszélgetések alapján – D. P.] őt németellenes beállítottságú embernek ismertem meg, aki nem is egy alkalommal bizonygatta előttem a náci német uralom tarthatatlanságát és bekövetkezendő összeomlását.” MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.
MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. A VKM 1947. március 4-i kérdéseire írt válaszában Fiala megerősítette a fentiekkel azzal, hogy a tiltó rendelet utáni faáru-szállításokat már a saját pénzéből fizette ki.
7. Az akkori tanügyi előírások a keresztény-nemzeti szellemű nevelést írták elő, Fiala megfogalmazása ezt követi. Az állami képzőkben akkor ez általános gyakorlat volt, ami nem eshetett jól a jászberényi képző akkori egyetlen izraelita vallású tanulójának (Fiala, 1941, p. 50; Fiala, 1942, p. 50).

szavát: Licht, Liebe und Leben.⁸ Mi is napfényt, szeretetet, életet akartunk látni iskolánkban. Szeretettel kívántunk oktatni-nevelni, mert ez a leghatékonyabb és legkeresztényibb. Egész belső életünk, a szellem azt akarta, hogy az iskola legyen olyan Őrhely, ahol ismerik az élet nehézségeit, veszedelmeit s bölcsességgel és türelemmel szerelik fel a rájuk bízott lelkeket a jövő küzdelmeire. Nem csalódtunk, mert mozgást, élnékeséget, derűt észleltünk, örömmel végzett munkát láttunk. Nem idegenkedtünk a kor egyetlen olyan követelményétől sem, amely a nevelés-oktatás szellemével összeegyeztethető. A régi és örök igazságok talaján állva igyekeztünk belevegyülni a modern életbe” (Fiala, 1942, pp. 32–33).

Utóbbit jelenítette meg rövid igazgatósága egyetlen igazán újszerű, a jáászági művelődés szempontjából jelentős – általa is fontosnak tartott – kezdeményezése: az intézetben 1942. január 8-tól március 12-ig tartott első jáászági népfőiskola megszervezése. Ezen a környék falvaiból, tanyavilágából 32, csak hat elemi végzett parasztfiatalt képeztek 10 héten át. Forrásaink szerint a közösségi életre felkészítő népfőiskolai kurzus színvonalas programjával, az előadók közvetlenségével, az általános műveltség és a gazdasági ismeretek helyes arányával elérte a kitűzött célt: érzelem, értelem és akarat harmonikus nevelése által a jellemnevelést⁹ (Fiala, 1942, p. 34; Kiss, 2012; Móczár, 1940; Túróczyné, 1992, pp. 24–26). Ahogy egykori tanítványa, Iványi István megfogalmazta:

„Mint embert, népi származású, igen képzett egyéniségnek, a tanítványaiért minden áldozatra kész, igazi krisztusi szellemben nevelkedett, mélyen gyökerező demokratikus érzelmű pedagógusnak ismertem, akinek már ottani diákkorom idejére eső életében (1932–37) is a lemondás, a munka, a meg nem értés jutott osztályrészül. Mint tanítványa, mindig tisztelője voltam nagy szaktudásának, széles látókörének. Erkölcsi és társadalmi magatartása mindenkor példát adó volt. [...] Az ifjúságot rajongásig szerető magatartásával, tanítványaihoz való állandó közvetlen leereszkedésével (abban az időben ez ott úgyszólván egyedülálló jelenség volt) tanújelét adta demokrácia iránti szeretetének. Nem tudom milyen párti volt. [...] Csak annyit tudok, hogy aki az ifjúságot annyira szeretete, megértette és mindig a helyes irányba kalauzolta nehéz útjain, az csak jó ember lehetett és annak ma is jó embernek kell lennie. Szegényebb sorsú diákjait mindig jobban megbecsülte. Meghallgatta bajaikat és ha tudott, orvoslást is talált azokra. Militarista nehezen megdolgozott katonai rangja ellenére sem volt, hiszen állandóan ostromozta a »bokáig egyenruhába süllyedő és orránál tovább nem látó, szűklátókörű aszfaltkoptató lovagtípusokat«, akiknek más és értékesebb becsületük volt, mint a szegény, elhagyott, verejtékes munkájából élő egyszerű munkásembernek. Szavaira sok ifjú találta el a helyes utat, de még több életére példát adó tetteire. Jellemző bizonyítéka ennek az is, hogy minden komoly felkészültségű tanárnak is jutott bőven a gúnynevekből, de nála ez fiatalkora ellenére is elmaradt. Ez is csak azzal magyarázható, hogy eszményi ember példaként lebegett előttünk. [...] Egyet biztosan tudok, ... nem volt a jobboldali politikának a híve.¹⁰

17 egykori diákja így nyilatkozott róla: „A diákjai rajongtak érte, mert benne látták az igazi nevelőt, a jövő és elkövetkező idők magyar pedagógusát. Ezt a meggyőződésünket alátámasztotta magatartásával és szociális ér-

8. Johann Gottfried Herder mottója volt.

9. 1947. február 20-án 17 egykori tanítványa – tévesen – úgy vélte: „1942-ben a népfőiskola megalakítása és szorgalmazása keltette fel az akkori fasiszta VKM akcióját dr. Fiala Endre ellen.” (MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.) Erre semmiféle bizonyíték nincs. Ellenben tény, hogy a tanfolyamot az Országos Népi- és Családvédelmi Alap mellett a VKM is anyagilag támogatta (Túróczyné, 1992, p. 26).

10. Iványi István nyilatkozata, 1946. december 17. Összesen kb. 60 egykori diákja véleményét Fialáról 1946-1947-ből lásd: MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.

zületével. A szegény és anyagi hiányokkal küzdő tanítójelölteket támogatta nemcsak anyagival, hanem a tulajdonában lévő összes szellemi termékeket is készségesen rendelkezésünkre bocsátotta.”¹¹

Erről számolt be az utóbb jeles neveléstörténésszé vált Tóth Gábor is:

„Harmadévtől kezdve a történelmet Fiala Endre tanította. Ő lett az osztályfőnök is. Hamar észrevette, hogy a tárgy különösen érdekelt. Ellátott olyan történeti forrásanyaggal és irodalommal, aminek később nagy hasznát vettem. A magyar történeti kútfőket, a bizánci forrásoktól kezdve, végig olvastatta velem. Nagyon sokat jelentett, hogy amikor a könyvet visszaadtam, mindig megbeszélte az anyagot velem. Meg kell azt is jegyeznem, hogy sohasem feleltetett az osztályban, kivéve, ha látogató érkezett. A beszélgetések során, pontosan fel tudta mérni, hogy mit tudok történelemből. Nagyon sokat köszönhetek neki. Abban az időben jelent meg Szekfű Gyula Három nemzedék és ami utána következik című munkájának ötödik kiadása. Ezt a kötetet negyedév végén megkaptam tőle ajándékba. Az anyag nagy hatással volt történeti nézeteim kialakulására” (Tóth, 2011, p. 726).

A doktori címmel történelemtanárrá lett Végh Joachim úgy vélte:

„Dr. Fiala Endre nevelő egyénisége és szellemi vonala meghatározta szinte egész további életemet. A feudális Magyarország társadalmi züllöttségét, a korrupt, haszonleső és léha Horthy-rendszert nap, mint nap pellengérre állította és gúnyolta. A kardcsörtető, nevetséges magyar operett-militarizmust, a léha tisztikart mindig nevetségessé tette. Hitler Adolfot, Szállasi elmebajosoknak titulálta, Gömböst tehetégtelen svábnak, aki kinevezte magát, mint honvédelmi miniszter tábornoknak és elindította a magyar külpolitikát a végzetes útra. Antal Istvánt, Jászberény akkori képviselőjét, a hírhedt magyar Göbbelst üresfejű csirkefogónak nevezte. Mindezt, de ennél sokkal többet, nyíltan, előttünk IV. és V. éves idősebb hallgatók előtt. Mi így indultunk útnak, magyar tanítói munkásságunkra ilyen útravalót és irányelveket kaptunk. Azt hiszem ez akkor egyetlen és páratlan volt az egész országban. Mi már Jászberényben fogékonyak lettünk a demokráciára.”¹²

Ózváry György – már a kisgazdapárti Független Ifjúság országos főtitkáráként – úgy látta, hogy „Fiala Endre [...] a fajvédő gömbösgyulai maszlagok mellett a korrupció világában a humánumban gyökeredző embert hirdette nekünk és életfelfogásával meg is cselekedte azt.”¹³ Gregor József kántortanító szerint Fiala két éven át „apja helyett apja” volt. Kis Gábor tanító meghatódva vetette papírra:

„Sokfelé jártam iskolában, de olyan történelemtanár előadásait még nem hallottam sehol sem, mint a jászberényi tanítóképzőben Dr. Fiala Endre tanár úr tanítását. Másfél évig voltam fogságban. De, mind katonakoromban, mind pedig fogoly koromban osztálytársaimmal, iskolatársaimmal együtt... számtalanszor emlegettük a jólelkű, igazságos, »Bandi Bácsit«. Csodáltuk történelemtudását. Ha abban az időben csak egyszer is megjelenhetett volna közöttünk, minden bánatunkat, szenvedésünket elfelejtettük volna. [...] Ha író lennék, akkor egy regényben emlékeznék meg szeretett »Bandi Bácsiról«.”¹⁴

11. MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947. A 17 egykori diák nyilatkozata, 1947. január 24.

12. MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947. Az akkor már elbocsátott Fiala Endre melletti állásfoglalások gyűjtését kezdeményező a *Kis Újság* „nyílt tér” rovatában 1946. december 15-én kezdeményező Végh Joachim nyilatkozata, 1947. február 15.

13. MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947. Ózváry György nyilatkozata, 1947. március 15.

14. MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947. Gregor József 1946. december 22-i, Kis Gábor 1946. december 2-i nyilatkozatai.

Hosszasan folytathatnánk az egykori jászberényi tanítványok visszaemlékezéseinek felidézését, de terjedelmi okból, s az olvasókra tekintettel nem tesszük. A többiek véleményét is tükröző idézett megnyilatkozásokból kitűnik: Fiala Endrét szociálisan érzékeny, keresztény humanizmussal átitatott, a korabeli magyarországi állapotokról gyakran igen kritikus véleményét szókimondóan vállaló, kitűnő szakemberként, hivatásának élő, segítőkész pedagógusként ismerték tanítványai. Kollégája, Vágó Elemér gyakorlóiskolai tanító empatikus, árnyalt képet vázolt Fialáról:

„Mint igazgatót a tanártestület kedvelte, mert mindenkinek munkaterületén teljes szabadságot engedélyezett. Az ifjúság is szerette, sokan mintaképüknek tartották. Az internátusban nagyfokú szabadság uralkodott igazgatósága alatt. Több tekintetben ez túlzásba is ment. A dolgokat általában beavatkozás nélkül engedte a maga útján. Teljes és nyílt állásfoglalástól lehetőleg tartózkodott. Mint ember, kissé különc hírében állt. Gyakran volt csekély dolgok miatt konfliktusa a város hasonló pozíciójú egyeinek. Egyébként udvarias, tartózkodó. Sokszor ez túlzásba hajlott. Lelkileg igen érzékeny. Gyakran nyomott hangulatú. Könnyen befolyásolható. Mindez egy egyéniségbe olvadva kellemes benyomást kelt. Mindezek mellett jószívűnek ismertem. A súlyosabb időkben gyakran segített sajátjából a rászoruló kartársaknak. Sokat foglalkozott azzal a gondolattal, hogy kolostorba vonul. S ezt a hiedelmet állandóan táplálta másokban kijelentéseivel és vallásos életmódjával. Politikai nézeteit ritkán hangoztatta. A Kossuth-korabeli időknek jó ismerője volt, s mint történelemtanár megvolt a maga külön álláspontja ebben a kérdésben, ami nem egyezett mások véleményével. Az akkori rendszert nem szolgálta ki szolgálai. Bizonyos megszállottsággal ragaszkodott a történelmi tanulmányai során kialakított nézeteihez. Ha beszélt, ritkán lehetett tudni, hogy meggyőződésből vagy kényszerből mondja mondanivalóit. *Ha mindezt egyként tekintem, előttem áll az az ember, aki képzett tanár, jóbarát, különösen a nőkkel szemben elfogult, nyugtalan, néha kötözködő, de akit általában mindenki szeretett.*”¹⁵

Mindezek fényében őszintének tűnnek az intézet 1942–1943. tanévi évkönyvének Fialát búcsúztató sorai:

„Fiala Endre tizenegy éves értékes tanári működését 1942 júliusában azzal jutalmazta meg a Nagyméltóságú Miniszter Úr, hogy az 1942–43. iskolai évtől kezdődően a zombori áll. leánylíceum és tanítónőképző-intézet igazgatójává kinevezte. Jászberényi kartársai, növendékei, ismerősei egyrészt örömmel értesültek Fiala Endre kitüntető megbízatásáról, mely a Délvidék egyik nagymúltú iskolájának élére állította, másrészt sajnálattal vettek tudomást távozásáról. Őszinte lélekkel kívánjuk, hogy új működési területén is azzal a lelkesedéssel, szeretettel és szép eredménnyel végezze fontos nemzetnevelő munkáját, mint jászberényi éve idején” (Árpácssy, 1943, p. 3).

Mindazonáltal Fiala Endre csak kényszerűségből fogadta el zombori igazgatói kinevezését. Ő maradni akart Jászberényben, ott állandó igazgatói beosztást nyerni. Erre azonban a „Móczár-ügy miatt” a VKM-ben semmi esélye sem volt. Ezt azonban senki sem közölte vele, ezért azt remélte, hogyha ellenáll az áthelyezésnek, maradhat. Erre utalt, hogy amikor 1941 novemberében felajánlották neki az újvidéki tanítóképző igazgatói állását, azt határozottan visszautasította.¹⁶ Ám ezzel csak fél tanévnyi halasztást nyert: Huszka János ügyosztályfőnök kitartott áthelyezési törekvése mellett, s másodszor már nem volt hajlandó tolerálni Fiala ellenkezését. Egyértelművé tették: akarata ellenére is áthelyezik, s kinevezik a zombori állami tanítónőképző igazgatójává – 1942

15. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Vágó Elemér nyilatkozata, 1947. május 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

16. MNL OL K 502-1937-44-419. cs.-10- 200.251/1941. V. 3. Miután Fiala Endre nem fogadta el a VKM-től az újvidéki állami tanítóképző igazgatóságát, helyette Szilágyi János bajai tanárt nevezték ki oda igazgatónak.

szeptemberében ott kellett kezdenie a tanévet. Ami a külvilág számára a munkája elismerését jelentő előléptetésnek tűnt, Fiala számára nemkívánatos kényszer, mellőzés, száműzetés volt.¹⁷ Vélhetően ezzel magyarázható a jászberényi gimnázium 1942-ben frissen kinevezett igazgatója számára érthetetlen magatartása is. Dr. Lessi Viktor 1947-ben így nyilatkozott erről:

„Dr. Fiala Endrével 1942 augusztus végén ismerkedtem meg s vele talán három-négyízben beszéltem. Személyes ismeretségem alapján a véleményem akkor tüstént olyan formában alakult ki nevezettről, hogy lelkiileg nyugtalan és éppen ezért szavainak súlyával nem számol. Feltűnt ugyanis az, hogy mint újonnan kinevezett zombori igazgató magát az igazgató tisztelet olyan színben és formában állította be, hogy azzal szinte gondolkodásba ejtett engem is újonnan elfoglalt állásommal szemben. Értesüléseim szerint a városban örömmel vették Dr. Fiala Endre áthelyezését, mert az 1941-42. tanévben működésével, mint az intézet vezetőjének tevékenységével általában nem voltak megelégedve.¹⁸ Ő maga előttem Jászberényt és a jászberényi intézetet igen alacsonyra értékelve tüntette fel [? – D. P.], noha, mint utóbb megtudtam, már akkor aláírásokat »gyűjtöttek« annak érdekében, hogy ő továbbra is Jászberényben maradjon.”¹⁹

Fiala Endre zombori igazgatóságáról

Fiala Endre új feladatával kapcsolatos fenntartásainak más, komolyabb forrása is volt. 1947 februárjában így írt erről a szerepkonfliktusról a VKM-nek:

„1942 szeptemberében a zombori állami tanítóképzőintézet igazgatójának neveztek ki, s Zomborban működtem 1944. október 8-ig. A kapott utasításoknak (szóbeli és írásbeli rendeletek) megfelelően végre kellett volna hajtanom a zombori intézetből a szerb növendékek »kiirtását«, a szerbek kulturális tönkretételét, az »idegen uralomra emlékeztető« könyvek, felszerelések stb. megsemmisítését. Ezt nem hajtottam végre, hanem még növeltem is az intézeti szerb növendékek létszámát, akik mind végeztek, állásba is helyeztem őket.”²⁰

Néhány héttel később ehhez hozzátette:

„1943 február végén zombori igazgatói állásomról lemondtam és kértem Jászberénybe való visszahelyezésemet tanárként. Akkor ugyanis fegyelmi vizsgálat volt ellenem, mert dr. Steuer György ny. államtitkár

17. Jantsky Béla igazgató 1947. március 7-i meghallgatása során – a kartársaitól hallottak alapján – úgy vélte, hogy Fiala akkori „beadványából a nagymérvű bosszú haragja látszik. [...] Tudomásom szerint annakidején Árpássy Gyula igazgatóval szemben, aki tőle az intézetet átvette, ugyanígy viselkedett. Ennek következtében az intézetben különös események történtek, amire vonatkozólag indokoltnak látnám Árpássy Gyula volt igazgatót is kihallgatni.” A VKM 139971/1946. V. ü. o. sz. március 6-i rendeletére, a debreceni tankerületi főigazgató március 3-i 793/1947. sz. rendeletére Müller István tanügyi segédtitkár kihallgatásokat végzett, akkor nyilatkozott erről. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

18. Erre vonatkozó egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre. A Jászberényi Igazolóbizottság és a Kisgazdapárt helyi szervezetének 1945 utáni megnyilatkozásai ennek inkább az ellenkezőjére utalnak. A városi kisgazda pártszervezet ezzel ellentétes tartalmú a város Fiala iránti nagyrabecsülését hangsúlyozó 1947. január 8-i véleményét lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

19. A VKM 139971/1946. V. ü. o. sz. március 6-i rendeletére, a debreceni tankerületi főigazgató március 3-i 793/1947. sz. rendeletére Müller István tanügyi segédtitkár kihallgatásokat végzett Jászberényben az intézet 1944-45. és 1945.46. évi ügyvitelére, továbbá a Berzátzy volt igazgató ellen emelt vádakkal kapcsolatban. Ennek jegyzőkönyvében olvasható Lessi Viktor nyilatkozata. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

20. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d. Fialának a miniszterelnökhöz írt kérvénye, 1947. február 14. (Kézzel ráírva: 248/1947.)

Gabriella nevű unokahúgát nem voltam hajlandó elkésve felvenni az intézetbe, mert még csak akkor jelentkezett javítóvizsgálatra a IV. polgári iskolai osztályban. Üres hely nem volt. Az Államtitkár Úr azt követelte tőlem, hogy egy szerb növendéknek a helyére vegyem fel, akkor nem lesz semmi zavar.²¹ Olyan éles szóváltás volt köztünk, hogy az Államtitkár Úr rendőrért kiáltott s kénytelen voltam az irodából kiutasítani. A VKM-ben feljelentett és 1943. július 1-jén ezért nem léptem elő a VI. fizetési osztályba. Az 1944. évi fegyelmi már ennek folytatása volt.

Ugyanakkor nem voltam hajlandó a zombori intézetet megalapító Brankovits pátriárkáról készített, nagy történelmi értékű festményt megsemmisíteni. Ezt a képet Palyo Jovanovits,²² a szerbek egyik legnagyobb történelmi festője készítette és a szerbek nemzeti érzékenységét azzal sem sértettem meg, hogy az irodából kidobom. A képet rendbe hozattam és átküldtem a görögkeleti plébániára. A szintén becses történelmi értékű görögkeleti öskönyvet szintén nem égettem el, hanem átadtam a városi könyvtárnak! Mind ezt feljelentés és dr. Balogh Ányos főigazgató úr fenyegető eljárása követte.²³

„A VKM rendelkezése alapján, 1944. június 9-i keltezéssel elrendelte ellenem a fegyelmi vizsgálatot azal az indokolással, hogy irodámban angolszász-szerb-kommunista összeesküvés folyik, állandóan szerbekkel barátkozom és a rendelkezések ellenére szerb növendékeket is felvettem az intézetbe (30-at), akiknek minden kedvezményt megadok. [...] A fegyelmi vizsgálatot nem tudták végrehajtani ellenem, mert a helyzet egyre bizonytalanabb lett és főigazgatóm elsőnek futott meg a Délvidékről. Az intézetet teljes felszerelésével együtt sértetlenül adtam át – nem hivatalosan – jugoszláv ismerőseimnek²⁴ – írta évek múltán a miniszterelnöknek Fiala. Majd egy év múlva a Budapesti Népbíróshoz írt „jelentésében” hozzátette: „A VKM-ben lévő eredeti zombori népbírósi iratok tanúsága szerint 1944. március 19., a németek bevonulása utántól rendőri felügyelet alatt álltam.”²⁵

Az említett fegyelmit megelőző vizsgálatot elrendelő dr. Balogh Ányos akkori tankerületi főigazgató a VKM osztályvezető felkérésére így idézte fel a Zomborban történeteket:

„Dr. Fiala Endre ellen 1944 májusában Bogdány Margit zombori állami tanítóképző intézeti tanár súlyos tartalmú feljelentést intézett hozzám, melyben főképpen az igazgató részéről történt személyét sértő súlyos fenyegetés volt a fő vád. Ezzel kapcsolatban a levél egyéb, az iskolavezetését érintő vádakat is tartalmazott, amelyek hosszabb idő óta megbeszélés tárgyai voltak hivatalom és a VKM illetékes ügyosztálya között.

21. Családi elfogultsággal és háborús ellenségességgel magyarázható, hogy a magyarországi német kisebbség egyik vezetője Steuer György (1975-1943) ny. államtitkár így lépett fel a szerb kisebbségekkel szemben.

22. Palya Jovanović szerb realista festő (1859–1957), akinek 2009-ben szobrot állítottak Szabadkán (Patyi, 2021).

23. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Fiala fogalmazványa a VKM 1947. február 1-jén kelt 139.971/1946. V. b. ü. o. sz. rendeletére válaszul, 1947. március 4. A minisztériumi munkatársak kiegészítésül feljegyezték: „Az úgy akkori előadója jelentheti, hogy a lemondás nem történt meg. Annyi igaz belőle, hogy Fiala alulírott előadóhoz egy magánlevelet írt, amelyben aziránt érdeklődött, hogyha lemondana a VKM elfogadná-e a lemondását. Előadó – minthogy tisztában volt azzal, hogy ez a levél csak revolverezés – csak annyit válaszolt e levélre, hogy a VKM várja lemondó nyilatkozatát, el is fogadja. Ez azonban soha nem érkezett be a VKM-be. 1947. IV. 21.; 212.787/1943. VII. 2.; Dr Stauer György nyug. államtitkár panaszja alapján a jáászberényi járásbíróshoz becsületsértés vétségben jogerős 300 P pénzbírságára való tekintettel, a minisztérium [Fialát] rosszszallásban részesítette. (Az akta Hollán titkár úr szobájában elpusztult)”.²⁴

24. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d. Fialának a miniszterelnökhöz írt kérvénye, 1947. február 14. (Kézzel ráírva: 248/1947.)

25. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d. Fiala Endre Nb. VIII. 2680/1948/1. sz. fogalmazványa a Budapesti Népbíróshoz, 1946. június 21.

Ezek szabálytalanságok, önhatalmú eljárás a kapott rendelkezések végre nem hajtásában, a tanulólét-számnak a megengedettnél nagyobb felduzzasztásában, a VKM által kínált ingyenes és kedvezményes helyek szabálytalan és nem arra jogosítottaknak való kiutalásában és elbírálásában, a tanári testület tag-jaival szemben nem mindig tapintatos eljárásában az ügyosztály előtt is ismereteseek voltak. Bár a köz-tem és az igazgató között lefolyt szóbeli és írásbeli *megbeszélések a helyzet javítását célozták, eredményte- lenek maradtak*. Így az a nézet alakult ki már az illetékes ügyosztályban is, hogy kívánatos volna *az igazga- tó leváltása*.

Ezen előzmények után érkezett Bogdány Margit tanár feljelentése, amelyet előzetes *utasítás kikérése vé- gett az illetékes ügyosztálynak is bemutattam*. Ismét kaptam felhatalmazást arra, hogy a vád tisztázására a fegyelmit megelőző eljárást megindítsam. Ezt 1944. június 9-én foganatosítottam és a vizsgálat lefolyta- tásával Domokos Sándor tanügyi tanácsost, a kirendeltség polgáriskolai szakelőadóját bízam meg, aki- nek higgadt tárgyilagossága, kellő tapasztalata biztosítékot nyújtott arra, hogy a vizsgálat a tárgyi igaz- ságnak meg fog felelni.

Domokos Sándor egyrészt elfoglaltsága, másrészt az akkor folyt osztály- és tanítóképesítő vizsgálatok miatt, nem óhajtván több napot igénybe vevő, az egész tanári testület nyugalma erősen megzavaró, széleskörű kihallgatást igénylő vizsgálattal az oktatás menetét megzavarni, *a vizsgálatot nem folytatta le*. [...]

Bogdány Margit tanár vádpontjai, amelyek egyedül szolgáltak a fegyelmit megelőző eljárás megindításá- ra, ma már előttem ismeretlenek. Domokos Sándor pedig Budapesten bombatámadás áldozata lett. A vád rekonstruálása vagy az idevonatkozó bizalmas irattári anyag²⁶ felkutatása útján volna megejthető, akár pedig Bogdány Margit újbóli kihallgatása útján. [...]

Dr. Fiala Endre politikai irányú tevékenységéről nem volt tudomásom. A végzett szerb származású nő- vendékeket nem ő, hanem én alkalmaztam tanítói állásban az igazgató javaslata alapján, hiszen a tanítói alkalmazás a tankerületi főigazgató hatáskörébe tartozott. Németellenes magatartását azonban igazol- hatom, mert bizalmasan ő figyelmeztetett, hogy a Gestapo egy német tannyelvű tanfolyam engedélye- zése körül származott bonyodalomból kifolyólag utánam nyomoz, és ajánlotta, hogy egyelőre Zomborba ne menjek.²⁷

A feljelentő(k) motívumairól más képet festett jászberényi forrásokon alapuló tanulmányában Csősz László: „a zombori tanítóképző igazgatóját azért jelentették fel a tantestület tagjai, mert nem volt hajlandó az intéz- mény nevében zsidó lakásokat és berendezési tárgyakat igényelni nekik” (Csősz, 2017, p. 18). Ha így volt, és más forrásokból tudjuk: Fiala Endre – bár az ortodox szerbekkel kapcsolatban fenntartásai voltak (Fiala, 1943) – a nemzetiségi tanulók felvételével, támogatásával, a szerb kulturális emlékek megsemmisítésével kapcsolatos utasításokat szisztematikusan figyelmen kívül hagyta, már más megvilágításba kerülnek a történetek.

Janson Vilmos szegedi tankerületi főigazgató is másként értékelte Fiala zombori tevékenységét: „az 1942/43. tanév folyamán hivatalos iskolalátogatást végeztem a zombori tanítóképző intézetben. [...] Dr. Fiala

26. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d. Janson Vilmos szegedi tankerületi főigazgató 2273/1946.47. sz. jelentése a VKM-nek, 1947. április 21. „[...] az újvidéki II. fokú tanügyi kirendeltség vezetője által 1944. június 9-én elrendelt fegyelmit megelőző vizsgálatára vonatkozólag hivatalom irattárában adatok (feljelentés, vádpontok stb.) nincsenek.”

27. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Balogh Ányos nyugalmazott tankerületi főigazgató véleménye Fiala zombori tevékenységéről Huszka János miniszteri tanácsos felkérésére, 1947. május 12.

Endrét mind pedagógiai, mind ügygazgatási vonatkozásban kiváló iskolavezetőnek ismertem meg. A tanári testületben példás összhangot tapasztaltam. Dr. Fiala Endre nemcsak kartársai iránt volt előzékeny és szíves felettes, hanem az ifjúság megértő szívű irányítójának is bizonyult.”²⁸ Utóbbi megállapítást igazolják Fiala egykori tanítványainak 1946 végi, 1947 eleji nyilatkozatai is:

- Boda Irén: „Magatartása mindenkor igazságos, emberséges volt, politikai felfogásra, vallási és felekezeti különbségekre való tekintet nélkül. A szegényebb tanulókat mindenkor jóindulattal támogatta, anyagi előnyökhöz segítette. Köztudomás szerint Zomborban léte alatt mindenkor baloldali magatartást tanúsított, emiatt a németek megszállása idején közvetlen tudomásom szerint támadásban volt része.”²⁹
- Starcz Józsa: „Napról-napra tapasztaltuk jó igazgató urunk páratlan odaadását és szeretetét tanítványai iránt. Igazi demokratikus meggyőződése nem ismert kivételt. Nagy megértéssel fordult a más nemzetiségűek iránt.”³⁰
- Jats Edit: „Idegen nemzetiségű növendékek, akik velem jártak Zomborban a tanítóképzőbe, szerbek, ruszinok, jeles és jó eredményeket értek el nála. Azoknak a sorsát mindig szíven viselte. Határozottan a németek ellen foglalt állást és a tanítási idő alatt is sokszor hangoztatta, hogy a magyar hadsereg csak hiába vérzik német érdekekért a Kárpátokon túl.”³¹
- Kúthy Endréné (szül. Szimits Xénia): „Dr. Fiala Endre magatartása a szerb tanítványokkal szemben mindenkor a legfigyelmesebb volt és nemzeti érzésüket soha meg nem sértette. Mindig német és fasiszta-ellenes kijelentéseket tett nyilvánosan is, erről tanúskodott magatartása a történelemórákon. Demokratikus gondolkodású volt faji és felekezeti különbség nélkül.”³²

Fiala mellett tanúskodott a zombori felnőtt társadalom is. 1947 januárjában a legkülönbözőbb társadalmi állású többtucat aláíró nyilatkozta róla:

„Alulírottak a legnagyobb készséggel igazoljuk, hogy Dr. Fiala Endre a zombori tanítóképző és leánylíceum igazgatója itteni tartózkodása alatt *szinte páratlanul emberi és demokratikus magatartást tanúsított*. Az iskola délszláv növendékeit minden bajukban segítette, szerbbarátságáról és megalkuvás nélküli antifasiszta meggyőződéséről közismert volt.”

Több egykori tanártársa, beosztottja így látta tevékenységét:

„[...] igazgatói ténykedése alatt – 1942 október első napjaitól, egészen 1944. október 10-ig – a jugoszláv-magyar barátság leghívebb apostola volt. Szerb tanártársaival a legbensőbb baráti kapcsolatot tartotta fenn, s azokat mindenfajta hazafiatlan atrocitástól, inszINUÁCIÓTÓL és meghurcoltatástól a leghatározottabban megvédte.

28. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d. Janson Vilmos szegedi tankerületi főigazgató 100/1946.47. főig. sz. nyilatkozata Fiala zombori tevékenységéről, 1947. február 12. (Kiemelés tőlem – D. P.)

29. A hivatkozott és hasonló tartalmú egykori tanulói megnyilatkozásokat lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

30. Uo.

31. Uo.

32. Uo.

Legitity Miklós szerb tanárt, mint a tanári kar legidősebb tagját, állandó helyetteséül bízta meg, és VI. fizetési osztályba nevezette ki. Drakulics Olga szerb tanárnőt ugyancsak a VI. fizetési osztályba nevezte ki. Az intézet három délszláv altisztjét, akik közül kettő nem bírta jól a magyar nyelvet, nemcsak, hogy el nem bocsájtotta, hanem még elő is léptette őket és számos alkalommal megmentette őket a katonai munkaszolgálatról.

Dr. Fiala Endre úr a délszláv szülők iránt a legudvariasabb és legkorrektebb magatartást tanúsította,³³ gyermekeiket, amennyiben kellő előképzettségük volt, a tilalom ellenére felvette a növendékek sorába. A növendékekkel, mint igazi pedagógus atyailag bánt. A délszláv növendékeknek megengedte, hogy az órák alatt, amennyiben a magyar nyelven nehezükre esett volna felelni, szerb nyelven kifejezhessék magukat, amit aztán a szerbül tudó magyar növendékek lefordítottak. Szerb növendékeink érdekében, akik a különféle besúgások miatt számtalanszor kaptak idézést a rendőrségre, ő maga személyesen járt el, bizonyította a növendékek kifogástalan magatartását, és így valamennyit megkímélte a meghurcoltatástól. Az ő segítségének köszönhető, hogy Rácits Györgyike és Szuboticski Angyalka Nádálján tanítónői állást kaptak. Tatics Szavának, az altiszt fiának Kiskundorozsmán szerzett állást. A szerb társadalommal szoros kapcsolatot tartott fenn és annak minden kulturális megnyilvánulásán megjelent.

Jugoszláv-magyar baráti ténykedése, továbbá a Zöldi-Grassy féle mészárlások nyílt elítélése, valamint Magyarországnak a németek által történt megszállása feletti nyílt elkeseredése maga után vonta egynéhány magyar tanárnő alattomos vádaskodását, akik a rendőrségnél és a tankerületi főigazgatóságnál jelentették, amiért is Dr. Balogh Ányos tankerületi főigazgató 1944. június 9-én fegyelmi vizsgálatot indított ellene.

Összegezvén az egészet a legnagyobb készséggel kijelentjük, hogy Dr. Fiala Endre múltjához itt Zomborban semmi szenny nem tapadt. Korrekt, igaz ember volt minden jugoszlávval szemben és most is a gerinces, minden más népet megbecsülő embert és kiváló pedagógust tiszteli benne Zombor társadalmának minden rétege.” – aláírta: Ligetity Sándor, Drakulics Olga, Tatik Pál és Gyurisits Vojin.³⁴

A jászberényi igazolóbizottság és a VKM illetékesei a zombori Magyar Közművelődési Közösség 8/1947. számú hivatalos „Tanúsítványának” tulajdonítottak nagyobb jelentőséget:

„Ezennel tanúsítjuk, hogy dr. Fiala Endre [...] zombori tartózkodása alatt politikai szempontból nemcsak kifogástalan magatartást tanúsított, hanem antifasiszta meggyőződéséről általánosan ismert volt. Nyíltan hirdette demokratikus eszméit és elítélte azokat a kilengéseket, amelyeket nekünk, itteni magyaroknak még sokáig szégyellnünk kell. Dr. Fiala Endre németellenes, az akkori szoldateszkát nyíltan becsmér-

33. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d. Dr. Boda Vilmos, akkor Zomborban szolgált rendőrfogalmazó, akinek lánya a tanítónőképzőbe járt, 1946. december 27-én így írt erről: „Mint szülő, kinek gyermeke a Dr. Fiala vezetése alatt álló intézetben tanult, gyakran érintkeztem vele hivatalosan és mint magánszemély társaságban is. Így alkalmam volt megismerni úgy a magánéletét, mint azt a működést, melyet hivatali minőségében Zomborban kifejtett. Hivatali eljárásai törvényesek és jóindulatúan igazságosak, segítők, a nép érdekeit képviselők voltak. Az alárendeltekkel úgy hivatalos eljárás során, mint a magánéletben mindenkor közvetlen, barátián megértő, jó magatartást tanúsított. Társaságban liberális gondolkodásáról s fasiszta, németellenes magatartásáról volt ismeretes. Dr. Fiala Endre képezdei igazgató zombori működésében, intézkedéseiben egy demokratikus gondolkodó, az emberi szabadságjogot tisztelő polgár humánus és lojális felfogása dominált.”

34. Az 1947. január 20-21-i zombori nyilatkozatokat lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-186765/1947. 238. d.

lő és megvető magatartása rendőri felügyelet alá való helyezését vonta maga után.³⁵ Zombori tartózkodása alatt kizárólag szerbekkel és antifasiszta magyarokkal tartott fenn barátságot.³⁶

Tartott mindez 1944. október 8-ig, mikoris akkori tankerületi főigazgatója, dr. Esztergomi Ferenc utasítására – minden személyes tulajdonát, ruháját stb. hátrahagyva a városban – az utolsó magyar vonattal sietve elhagyta Zombort.³⁷

Ideiglenes főjegyzői tevékenysége Zagyvarékaszon

Zagyvarékasra, szülőfalujába utazott özvegy édesanyjához. A faluban közismert volt németellenes beállítottságáról, szociális szemléletéről, s véleményéről, hogy „mihelyt lehet, erősíteni kell a demokratikus pártokat, mert ezek menthetik meg az országot.” A községi főjegyző katonai szolgálatot teljesített, s a falu németek által történő kiűritésekor a községből a tisztviselők elmenekültek. Ezért a községi előljáróság nevében Fülöp Antal plébános 1944. november 6-án felkérte Fialát a község főjegyzői teendőinek ideiglenes ellátására, nehogy a bevonuló szovjet csapatok vezető nélkül találják a helységet.³⁸ Tevékenységére a község lakói a legnagyobb elismeréssel emlékeztek. Terjedelmi okból a történeteket legjobban összefoglaló dokumentumot – „Zagyvarékas községi előljáróságának, szociáldemokrata és kigazda pártjainak igazolványát” – ajánljuk olvasóink figyelmébe:

„Igazoljuk, hogy Dr. Fiala Endre [...] a felszabadulás után 1944. november 7-től 1945. február 2-áig Zagyvarékaszon az ideiglenes főjegyzői teendőket a községi előljáróság kérésére, a legnehezebb viszonyok között vette át. A képviselőtestület és a község itthon maradt emberei ágyútűz közben hívták a község házára, mert a község egész vezetősége elmenekült. Dr. Fiala Endre szülőfaluja iránti kötelességerzetből átvette a község vezetését, a felszabadító orosz csapatokat a község bírójával és a tolmáccsal fogadta a község háza kapujában.

A község pénztárában 10 fillért találtak. A gőzmalom felrobbantását megakadályozták. A malmot azonnal községi kezelésbe vették, az orosz hadseregnek és a lakosságnak a lisztellátását így azonnal biztosították. Az így befolyt pénzüsszeget 74.517 P 10 fillért a pénztárkönyv tanúsága szerint segélyképpen kiosztotta a község legszegényebb lakóinak, minden befolyástól mentesen, csak a saját elhatározásából, amit a képviselőtestület is jóváhagyott.

Rendbe szedte a felfordult és elhanyagolt közigazgatást, így biztosította a község demokratikus életének kifejlődését. Megszervezett minden iskolatípust, erre a VKM 55.046/1945. sz. rendelettel felhatalma-

35. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d. Mizsei Béla nemzetgyűlési képviselő 1947. április 1-jei Ortutay Gyula miniszterhez írt „Pro memoria”-ja szerint Fiala Zomborban „rendőri és Gestapo megfigyelés alatt állt”.

36. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Az 1947. február 17-én kiállított tanúsítvány aláíró: Dr. Losoncz Aurél titkár, járási népbíró, Herceg János elnök, író, városi könyvtáros, Székely József alelnök, nemzetgyűlési képviselő, dr. Würtz Mihály alelnök, ügyvéd, Weigand József vtm. tag, igazgató tanító voltak.

37. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d. Fiala Endrének a Budapesti Népbírósághoz írt jelentése.

38. Fülöp Antal plébános és más falusi lakosok vallomásait 1946. április 9-14-e között vették fel a község házában. Fiala ottani tevékenységét igen elismerő véleményüket tartalmazó jegyzőkönyveiket lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d.

zást és jóváhagyást kapott.³⁹ Ingyenes tanítást biztosított minden itthon maradt középiskolás és az egész itthoni népiskolás növendékek részére.

Kifizetett valamennyi községben élő nyugdíjast, akik 99%-ban egyszerű vasutas nyugdíjasok voltak. A kormányrendelet értelmében, a fentemlített segélyeken kívül valamennyi községi alkalmazott elmaradt fizetését (községi kisbírók, gulyás, csordás, kanász, csősz, mezőőr stb.) kiutalta, részükre bakancsot, ruhát szerzett.

A községi előjárósággal együtt rendbe hozták a megrongált házakat. Alsószászberekből és Újszász községből szabályszerű elszámolással, több vagon szenet és tűzifát szerzett a szegény lakosság és a malom részére. A községházán lévő pénztárkönyv tanúsága szerint a kiosztott segélyeket mind a község legszegényebbjei kapták. Megmentették a Futura raktáraiban volt több vagon búzát, amelyet szintén a község lakói között osztottak ki, szabályszerű elszámolás mellett. Amikor még a községnek nem volt pénze, akkor a sajátjából osztott ki több, mint 2000 pengőt.

A háborús körülmények között megsebesülteket részben a szolnoki, részben a jászberényi kórházban helyezte el (pl. Varga Béláné, Fodor Jánosné), gyógyíttatásukra segélyt utalt ki.⁴⁰ Ezek valamennyien életben maradtak. A község részére orvost szerzett. A község előjárósága és a lakosság akkor benne látta a község megmentőjét. Mindezekre megkapta Szolnok vármegye főispánjának hivatalos jóváhagyását, valamint felhatalmazást minden további szociális munkára. A község a környék falvai között a legjobb viszonyok között élhetett.⁴¹

Mikor a községben ismertté vált az Ideiglenes Nemzeti Kormány 19/1945. M. E. számú rendelete „a közigazgatás ideiglenes rendezéséről”, melyben utasítás szerepelt a nemzeti bizottságok és demokratikus pártok szerepéről a közigazgatás újjászervezésében,⁴² Fiala Endre annak megfelelően járt el. A községi kisgazdapárti szervezet elnöke, Molnár István szerint:

„amikor a Magyar Közlönyben megjelent, hogy meg kell alakítani a demokratikus pártokat, akkor nevezett magához hívatott és utasított arra, hogy alakítsam meg a Kisgazdapártot és a többi pártokkal együtt a nemzeti bizottságot, valamint a szakszervezeteket. Pártunk és a többi párt munkáját mindenben segí-

39. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d. Fiala 1945. január 2-án Debrecenben felkereste az Ideiglenes Nemzeti Kormány kultuszminiszterét, Teleki Gézát, aki a rendkívüli viszonyokra tekintettel a községi középiskolai tanfolyami és egyéb hasonló kezdeményezésekre engedélyt adott. Így szerveződhetett meg 80 középiskolással a községben a középiskolai tanfolyam, melyért a szülők 1945. január 28-án meleg hangú levélben mondtak köszönetet: „Alulírottak a szívünk mélyéből jövő hálával köszönjük meg Önnek azt a fáradozását, amellyel felkarolta és ma is aktívan szívén viseli középiskolás gyermekeinknek nevelésének ügyét. Kérgeskezű és barázdált arcú magyar szülők köszönjük.”

40. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d. Fodor János gazdálkodó 1946 áprilisában hozzátette: „Velem megtörtént, hogy a feleségemet, aki nagyon súlyos beteg lett, nem tudtam orvosi kezelésben részesíteni, akkor nevezett saját pénzéből segített ki és lehetővé tette, hogy feleségem a jászberényi kórházba szállíttassam.”

41. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-186765/1947. 238. d. Zagyvarékas községi előjáróságának, szociáldemokrata és kisgazdapártjai-nak igazolványa Fiala ottani tevékenységéről, 1947. március 31.

42. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 4-én kiadott 14/1945. sz. M. E. rendeletében olvashatjuk: „Az újjáalakítás végrehajtásánál a következő irányelveket kell szem előtt tartani: A nemzeti bizottságok, mint a demokratikus pártok helyi szövetségei, politikai szervek, tehát maguk ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe. Ellenben a nemzeti bizottságokon keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket oly módon, hogy abban minden demokratikus párt ezek híján, illetve, ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken és egyéb társadalmi és érdekképviselői szervezeteiken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviseletet nyerjen.”

tette és azon fáradozott, hogy az egyetértés a koalíció a legmesszebbmenőkig meglegyen a demokratikus pártok között.”⁴³

Internálótáborok és vágyvezérelt fikciója rabjaként

A politikai önkény és a rendőri szakmaiatlanság áldozataként

Utóbbi tanúságtétel azért jelentős történetünk szempontjából, mert 1945 januárjában idegen kommunista pártszervezők jelentek meg a községben s meglehetősen erőszakos, az érvényes jogszabályokat figyelmen kívül hagyó párt-, földmunkás szakszervezeti- és gyűlésszervezésbe kezdtek.⁴⁴ A községi előljárókat viszont költötték az éppen érvényes jogszabályok, előírások. Ezt a türelmetlen szervezők akadályozásnak érezték, erről pártszervezeteiken keresztül értesíthették a belügyi hatóságokat. Bizonyára ennek következménye volt, hogy 1945. február 2-án orosz egyenruhát viselő idegenek letartóztatták a község által tisztelt ideiglenes főjegyzőt. Fiala Endre még 1948. június 21-én is úgy vélte: „a környék több főjegyzőjével együtt engem is bevittek az abonyi, ill. kecskeméti internálótáborba, mert azt hitték, hogy én vagyok a régi főjegyző, és nevem miatt Fiala Ferencsel tévesztettek össze.”⁴⁵

Valójában nem erről volt szó. A VKM többszöri megkeresésére a kecskeméti „Főkapitányság politikai rendészeti osztálya 1946. június 26-án kelt 564/3-1946. pol. számú átiratában közölte, [...] hogy nevezett azért állt rendőri őrizet alatt, mert mint zagyvarékaesi ideiglenes főjegyző népellenes magatartást tanúsított és a demokratikus pártok működését akadályozta és zavarta.”⁴⁶ Erről azonban nem tájékoztatták az ártatlanul 1945. február 2-től május 31-ig, majd 1946. március 29-től szeptember 15-ig letartóztatásban, illetve – tudomására hozott szabályos internálási határozat nélkül – fogságban tartott, kétszer is súlyosan bántalmazott Fiala Endrét, akit éppen e valótlan vád miatt 1946. július 29-én B-listáztak, a közszolgálatból is elbocsátottak, méghozzá minden az addigi szolgálata alapján neki járó „ellátási igény kizárásával”.⁴⁷

Az évekig húzódó, az igazgatóra nézve tragikus ügy nyomozati iratait eddig egyik levéltárban sem találtuk meg – vélhetően megsemmisítették azokat. Így csak a VKM anyagaiban fennmaradt 1947. július 14-i összefoglaló jelentésre támaszkodhatunk, melyben Kraici Kálmán rendőr alezredes – a korabeli állapotokat szomorú megvilágításba helyező – átiratában foglalta össze:

„Tárgyban nevezett Zagyvarékasról való elhurcoltatása 1945. február 2-án történt, hogy minek az alapján az a kecskeméti körzet szemlélője által megküldött iratokból nem tűnik ki, de egyáltalán nincs is olyan jegyzőkönyv ellene felvéve, amelynek alapján ez indokoltá vált volna. Ugyanis tárgyban nevezett ellen felvett terhelő tanúvallomási jegyzőkönyvek mind 1945. február 15-i keltezéssel lettek felvéve.

43. Molnár István a FKGP községi szervezete elnökének 1947. áprilisi tanúvallomását erről lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d.

44. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt szegedi szervezetének elnöke és titkára dr. Pálffy György főispánnak, az utóbbi megjegyzésével a miniszterelnök felé Fiala ügyében, 1947. február 22.

45. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d. Fiala jelentése a Budapesti Népbíróságnak, 1948. június 21. Már 1947. március 21-én ezt írta a VKM-nek: „Hogy internálásomnak és szolgálatból való elbocsátásomnak az oka a zagyvarékaesi magatartásom nem lehet, az nyilvánvaló, hiszen vádat sem adtak be ellenem, nem is adhattak, mert a község megmentője voltam. Mindez csak látszólagos, némiképp papíron szereplő ok.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

46. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. A VKM 74.304/1947 V. 1. sz. feljegyzése, 1947. május 19.

47. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. A VKM 82. számú létszámcsökkentő bizottságának határozata. Erről és illetményei folyósításának megszüntetéséről Fialát 1946. szeptember 5-én vagy október 16-án [?] értesítették. Lásd: MNL OL XIX.I 1-g-57-3-L-99868-1946. 142. d.; MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d.

1945. február 15-én felvett jegyzőkönyv szerint dr. Fiala Endre községi ideiglenes főjegyző a Kommunista Párt helyi szervezete február 2-ára hirdetett népgyűlését minden eszközzel meg akarta akadályozni. Ezen téves állítást a lefolytatott pótnyomozás, valamint a birtokában lévő és az akkori időben a járási Főszolgabíróságnak 3115/944. kig. számú »Politikai pártok szervezkedése« tárgyú átiratával melyet nem is dr. Fiala Endre hanem dr. Borvendég János h. főjegyző írt, dönti meg. [...] Szövegét az alábbiakban közlöm:

»Tudomására jutott a községi elöljáróságnak, hogy a zagyvarékaszi Földmunkások Szabad Szakszervezete és a Kommunista Párt helyi tagozata f. évi február 2-án műsorral egybekötött táncestélyt rendez. Az összejövetelre engedélyt nem kért, illetve az esetleg kapott engedélyt tudomásulvétel és ellenőrzés végett be nem mutatta. Legjobb tudomásunk szerint az 1. sz. orosz hadparancs gyűléstilalmat rendelt el. Ezért kérjük a Főszolgabíró urat, hogy bennünket ezügyben tájékoztatni és a kellő utasítást mind részünkre, mind pedig az összejövetelt rendező Pártok részére megadni szíveskedjék. A fennálló jogszabályok értelmében előadás tartása különben is főszolgabírói engedélyhez van kötve. Zagyvarékas, 1945. január 30. dr. Borvendég János sk. főjegyző h.«

Ezek szerint bebizonyosodott, hogy a községi elöljáró, név szerint *dr. Fiala Endre* id. főjegyző az akkori rendeleteknek megfelelően járt el, mert az 1. sz. orosz hadparancs gyűléstilalmat rendelt el, és nem saját elhatározásából, hanem *felsőbb utasításra cselekedett*. Amikor az abonyi főjegyző a népgyűlés megtartására az engedélyt megadta, a február 2-ára kért népgyűlést meg is tartották és utasította a községi kisbíró február 2-án megtartandó kommunista népgyűlés kidobolására.

A másik terhelő jegyzőkönyv szerint Borsányi György, Polonyi János és Mészáros József Nemzeti Bizottsági tagokkal megjelent a község házában és felkérték dr. Fiala Endre id. főjegyzőt a Nemzeti Bizottság elismerésére. Mivel ez a fogalom, hogy Nemzeti Bizottság ismeretlen volt, és a régi törvények és rendeletek hatályon kívül nem voltak helyezve, így a főjegyző tiltakozása indokoltnak látszik. Azonban a tárgyban nevezettnek 8/1945. kig. sz. Főispán Úrhoz címzett átirata bizonyítja, hogy 1945. január 8-án már tájékoztatást kért a Nemzeti Bizottság mikénti felállításának módzatairól, hatásköréről, valamint feladatairól. A terhelő jegyzőkönyv szerint a törvényesen megalakult Nemzeti Bizottság csak 1945. február 2. óta áll fenn és ennek működését, valamint egyetlen párt működését sem akadályozta. Másolatban közlöm a zagyvarékaszi Nemzeti Bizottság igazolványát.

»A zagyvarékaszi Nemzeti Bizottság nevében hivatalosan igazoljuk, hogy dr. Fiala Endre [...] ellen, amióta fennáll, 1945. február 2. óta semmiféle feljelentés nem tett és a Zagyvarékaszon működő pártok (Független Kiszegedapárt, Magyar Kommunista, Szociáldemokrata és Nemzeti Parasztpárt) sem tett ellene kifogást.

A zagyvarékaszi Nemzeti Bizottság hivatalosan igazolja, hogy dr. Fiala Endre a nyilas pártnak tagja nem volt, semmiféle népellenes és demokráciaellenes cselekményben nem vett részt és 1944 őszén németellenes érzelmeinek több ízben adott kifejezést, amikor még a németek itt voltak. [...] 1947. március 31.«

Tárgyban nevezettnek további meghurcoltatására vonatkozólag a megküldött iratok alapján az alábbi felvilágosítást adom.

A kecskeméti kapitányság által kiadott körözés tévedésen alapulhatott, mert amikor Abonyból nevezett a kecskeméti internálótáborba átszállították Bánó Mihály r. alezredes az akkori rendőrfőkapitány 1945. május 31-én reggel a jászberényi igazolóbizottság megkeresésére szabadlára helyezte, ezen intézkedéséről a helybeli internálótábor parancsnokságot nem értesítette. A megfelelő szaktudás hiány is elősegítette ezen téves körözés elrendelését. Ugyanis a fennálló jogszabályok értelmében internálótáborban csak internálási véghatározattal lehet közigazgatási eljárás alá vontatni helyezni. Jelen esetben az internálási véghatározat 1945. július 14-én kelt, viszont az iratokból nem tűnik ki, hogy ezen internálási véghatározatot tárgyban nevezett megkapta, és az sem tűnik ki, hogy az internálótábor nevezettét állományba vette-e, vagy sem. Az internálótáborból való megszökés ténye, hogy az hogyan és miképpen történt, nincs jegyzőkönyvezve, s az iratokban ellentétes jelentések vannak, mert egyik jelentés szerint internálása után néhány napra, a másik jelentés szerint október közepén szökött meg az internálótáborból tárgyban nevezett, s ugyancsak októberben rendeltetett el nevezett ellen a körözés. Az idő rövidségére való tekintettel nem tudtam átíratban megkeresni a kecskeméti kapitányságot arra vonatkozólag, hogyha július 14-én hozott internálási határozatot, és rá néhány napra az őrizet alá vont megszökik, miért csak októberben rendeli el nevezett körözését. Az sem tűnik ki az iratokból, hogy minek az alapján volt tárgyban nevezett február 2-től néhány napi megszakítással az abonyi járási kapitányság őrizetében egészen május 30-ig.

Mindezekkel szemben dr. Fiala Endre közigazgatási eljárás alá vont Bánó Mihály szóbeli szabadon bocsátása után, azon helyeken, ahol tartózkodott mindenütt szabályszerű bejelentőlappal az illetékes rendőrkapitányságon bejelentette magát. Ha nevezett tényleg szökésben állt volna, úgy magát sehol be nem jelenti.

Mindezekről függetlenül a kecskeméti politikai rendészeti osztály, feltehető, hogy megfelelő bizonyítékok hiányában az iratokat a népbírószákhöz sem tette át letárgyalás végett.

*A Magyar Belügyminiszter Úr 1946. szeptember 16-án kelt 37272/1946. IV. sz. véghatározatával nevezettnek internálását rendőri felügyelet alá helyezés mellőzésével megszüntette. Még a rendőri felügyelet alá helyezését sem kívánta további ellenőrzés és megfigyelés céljából. Márpedig, ha nevezett tényleg demokráciaellenes magatartást tanúsított, a rendőri felügyelet alá helyezése elengedhetetlenné vált volna.*⁴⁸

Fiala Endre tehát politikai-rendészeti önkény és rendőri szakmaiatlanság miatt volt internálótáborokban, börtönökben nagyjából 9 és fél hónapon át. Utólagos beszámolóí szerint előbb 1945-ben, majd 1946-ban súlyosan bántalmazva vallatták – talán éppen azért, hogy ürügyet találjanak a fogvatartására. Az első bántalmazásnak számára súlyos következményei voltak: 1945. május 31-i szabadulása után egészen szeptemberig folyamatos orvosi kezelés alatt állt, mozgásában korlátozott volt. „Miután Zagyvarékasról egyetlen vádat sem adtak be ellenem annakidején, az internálás véghatározatát egyik esetben sem láttam, azt velem nem közölték és alá sem írásták, s mégis 4 és 5,5 hónapot töltöttem internálótáborban, kétszer félholtra vertek, balkarom elrepedt, ballábam csaknem amputálni kellett, állásomat elveszítettem” – írta 1947. május 29-én a VKM-nek.⁴⁹

48. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-107558/1947. 238. d. Kraici Kálmán r. alezredes, körzeti szemlélő 2096/3.ksz-1947. sz. alatt kelt válasza a szolnoki rendőrkapitányságról a VKM 88550/1947. v. 2. ü. o. sz. megkeresésére dr. Fiala Endre rehabilitálásának ügyében, 1947. július 14. (Kiemelések tőlem – D. P.)

49. MNL OL P 2076. 5. d. 2240/1947. Fialának az Ortutay Gyula miniszterhez írt feljegyzése, 1947. május 29.

Helyzete azonban az idézett rendőrségi beszámoló VKM-be érkezése után sem rendeződhetett gyorsan, hiszen az illetékesek jogilag nehezen megoldható helyzetbe kerültek. A B-listázások során az internáltak elbocsátását különösen demokratikus pártellenesség és népellenes tevékenység vádja esetén magától értetődőnek tartották, ennek megfelelően döntöttek Fiala elbocsátásáról. Ám az ilyen, a rendőrség által is elismert téves eljárást követő jogorvoslati lehetőség nem állt rendelkezésre. Ezért, a VKM 1948. január 27-i minisztertanácsi ülés elé terjesztette Fiala Endre rehabilitálásának ügyét:

„Tisztelettel kérem a Minisztertanácsot szíveskedjék a 9590/1945. M. E. és a 750/1947. M. E. sz. rendeletekben foglaltaknak megfelelően dr. Fiala Endre volt állami tanítóképző intézeti igazgatót a 9810/1947. Korm. sz. rendelet 12. fizetési fokozatának megfelelő illetményekkel a tényleges közszolgálatba, mint állami tanítóképző intézeti igazgatót, visszahelyezni. [... hiszen] a szolnoki államrendőrség kapitánysága igazolta, hogy dr. Fiala Endre felszabadulás utáni meghurcoltatása és internálása tévedésen alapult és az ezzel kapcsolatos intézkedéseket egyes közegek szaktudásának hiánya is elősegítette. Az ezzel kapcsolatosan dr. Fiala Endrét ért hátrány megszüntetése a 9590/1945. M. E. sz. r. 8.§ (2) bekezdésében és a 75/1947. M. E. rendelet 4.§-ában foglaltaknak megfelelően indokolt, mert tisztán az internálás tényén nyugvó létszámcsökkentő határozat a vádak ismerete nélkül nem is lett volna meghozható.”

A miniszteri javaslatot az alapos indokolás ellenére sem fogadták el – Ries István igazságügyminiszter hozzászólásában ugyanis közölte: „Sem a 9500-as, sem a 11.000/1946. M. E. sz. rendelet nem ad módot arra, hogy a tévedésből béliára helyezettek rehabilitálhatók. Az 5000-es rendelet pedig egyenesen kizár minden további eljárást, tehát véleménye szerint nincs mód rá, hogy itt ebben az ügyben határozatot hozzunk.”⁵⁰ Mire Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár úgy vélte, hogy „esetleg úgy megoldható a kérdés, hogy a miniszterelnök legfőbb felügyeleti hatáskörében a minisztertanács hozzájárulásával megsemmisíti a B-lista határozatot, mert tévedésen alapult a B-listázás.”⁵¹ A Minisztertanács ezt a megoldást javasolta a VKM-nek s a miniszterelnöknek. Majd újabb előterjesztések alapján – Fiala első letartóztatása után több mint 3 évvel – 1948. április 20-án értesítették a VKM-et a 23.433/1948. M. E. sz. határozat megszületéséről: „A határozatot felülvizsgáltam és annak eredményeként a VKM úrral egyetértve a 11000/1948. M. E. sz. rendelet alapján megsemmisítem. [...] Dr. Bojta Béla államtitkár.”⁵²

Meghurcoltatásának és vágyvezérelt fikciója hajszolásának következményei

Fiala Endre 1941–1942-ben még tisztában volt azzal, hogy a jászberényi képzőnek ő „köztartásvezetője, igazgatói teendőkkal ideiglenesen megbízott tanára”. Ezt – a maga szerénységével – minden módon jelezte: még a tanévi intézeti értesítőjében is a tanári testület tagjait bemutató táblázat negyedik helyén szerepeltette önmagát – nem az intézetvezetőket megillető első helyen (Fiala, 1942, p. 38). Ám tevékenysége révén – joggal – úgy érezhette, hogy vezetőként sikeres munkát végzett, így méltóvá vált az igazgatói megbízatásra az intézetben. A VKM illetékesei – a „Móczár-ügy” miatt – úgy ítélték meg, hogy vezetőként Fiala csak átmenetileg maradhat a jászberényi intézet élén, célszerű oda külső embert helyezni. Ennek okát nem közölték az érintettel, ezért amikor Árpácssy Gyulát helyezték az intézet élére, azt személyes sértésként fogta fel, és annak tulajdonította, hogy

50. MNL OL XIX-A-83-a-00-19480127-1. Dr. Fiala Endre volt állami tanítóképző intézeti igazgató rehabilitálása és állásába való visszahelyezése; vita a miniszterek között a B-listázás elvi kérdéseiről, 1948. január 27.

51. Uo.

52. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-161.933/1948. 238. d. A Miniszterelnökség 23.433/1948. M. E. sz. határozata.

ő nem rendelkezett megfelelő kapcsolatokkal a minisztériumban. Hat év múltán is úgy vélte: „1942 szeptemberében a zombori áll. tanítóképző intézet igazgatója lettem, noha szóval és írásban mindent elkövettem, hogy ne kelljen Zomborba mennem. Kiderült, hogy [nem] a tanügy érdeke kívánta ezt, hanem jászberényi tanítóképző intézeti igazgatói állásomat egy protekciós egyénnek kellett átadnom, akit 1945. június 25-én az Igazolóbizottság Jászberényben vezetőállásra alkalmatlannak minősített és áthelyezésre ítelt.”⁵³

A történetek ilyen ábrázolása hű képet ad Fiala Endre azon fikciójáról, miszerint neki Jászberényben igazgatói állása volt, melyet protekciós illetéktelenek eloroztak előle. A méltatlan meghurcolása után még inkább úgy vélte: harcolnia kell a – szerinte – őt megillető állás visszaszerzéséért. A VKM illetékesei hiába közölték vele, hogy ő soha nem volt a jászberényi igazgatói állás birtokában, hiszen csak Móczár Miklós fegyelmi eljárásának idejére kérték fel őt tanárként átmeneti vezetői szerepre⁵⁴ (és nem oda, hanem Zomborba nevezték ki igazgatónak), 1949-ig kitartott amellett, hogy részéről „erkölcsi lehetetlenség volna” bármilyen más állást elvállalni.⁵⁵ S ennek jegyében cselekedett.

Már 1945 tavaszán, az internálótáborból – diák küldöttje útján – kérte a VKM-et, hogy ne internálása színhelyén, Abonyban, hanem Jászberényben kerülhessen igazolóbizottság elé. E kérését – a VKM 4924/1945. sz. leiratával – teljesítették,⁵⁶ így a jászberényi igazolóbizottság kikérte őt az internálásból, és a kecskeméti főkapitány 1945. május 31-én szabadlábra helyezte Fialát.

Miután kiderült, hogy a verések következtében megsérült bal lábának kezelése rendszeres orvosi/ápolói segítséget igényel a berényi kórház szakrendelésén, június 4-étől az intézetet átmenetileg irányító Berzátzy László igazgatóhelyettes családjánál kért és kapott szállást körülbelül 9 héten át.⁵⁷ Ott a kezelés mellett módjában állt követni a képzőben történeteket és kapcsolatba lépni az igazolóbizottság tagjaival, s elhítni velük, hogy immár igazgatóként rövidesen újra ő lesz a jászberényi intézet irányítója.

A bizottság 1945. június 25-én tárgyalta Árpássy Gyula és Fiala Endre ügyét. A „gyütt-ment” Árpássyt a VKM igazolóbizottságának 1946. április 8-i határozata szerint méltatlanul – arra hivatkozva, hogy 1944. november 4-i távozásakor nehéz helyzetében magára hagyta az intézetet, amikor családjához Budapestre ment – áthelyezéssel, vezetői állásra alkalmasként igazolták (Donáth, 2025a, pp. 96–107). Ellenben Fiala Endrét – a zombori tevékenységének tisztázásáig ideiglenesen – igazolták. Ő utóbb úgy érvelt, hogy mint „a jászberényi tanítóképző igazgatóját” igazolták, ugyanakkor ennek a bizottsági jegyzőkönyvben nincs nyoma (lásd a 2. képet) – abban Fiala beosztás nélkül szerepel.

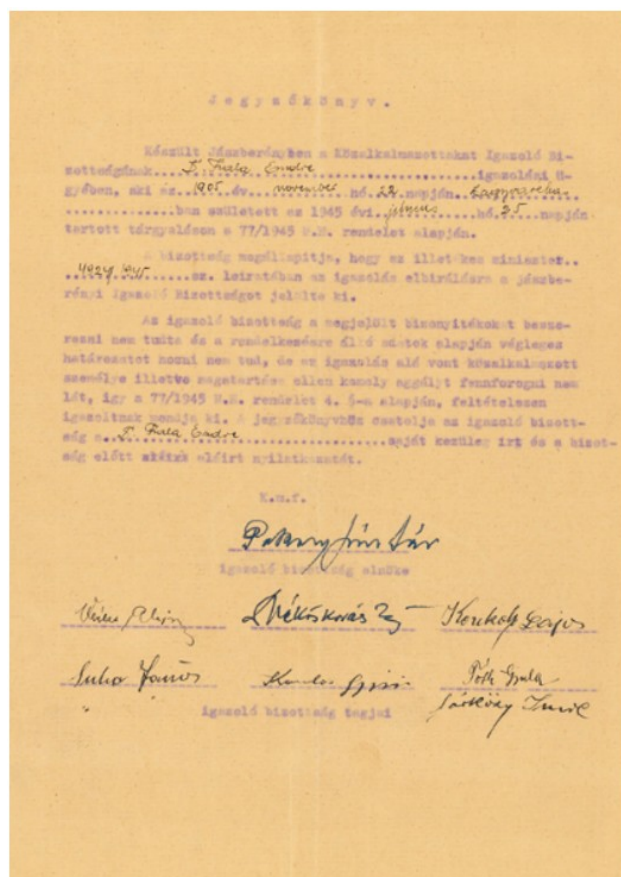
53. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d. Fiala Endre irománya a Budapesti Népbíróságnak, 1948. június 21.

54. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d. Rozsondai Zoltán ügyosztályvezető 1948. április 5-i a miniszter számára készült feljegyzésében olvashatjuk: „Dr. Fiala Endre kéri a jászberényi áll. tkint.-i »igazgatói állásába« való sürgős visszahelyezését, mert »félmegoldásba erkölcsi lehetetlenség lenne belemennie«. Dr. Fiala Endre sohasem volt a jászberényi intézet igazgatója, csupán helyettesként vezette az intézet ügyeit akkor, amikor az intézet volt igazgatója, Móczár Miklós ellen súlyos fegyelmi eljárást folytattak le. A fegyelmi vizsgálat tapasztalatai alapján azonban nem bízták meg az intézet végleges vezetésével, hanem mindenképpen kívánatosnak látszott másik intézet tanárára bízni az igazgatást.”

55. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d. Fiala feljegyzése a VKM-nek, 1948. március 31. „Félmegoldásba erkölcsi lehetetlenség belemennem, tisztelettel kérem tehát a jászberényi áll. tanítóképző intézeti igazgatói állásomba való sürgős visszahelyezésemért, mert én dolgozni akarok, s 1946 november havi első felterjesztésemnek is az volt a célja, hogy az intézetet minden erkölcsi fertőtől megóvjam.”

56. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. A Fiala kérését a VKM-be továbbító Kovács István V. éves növendék nyilatkozata, 1947. március 7.

57. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Berzátzy László meghallgatásának jegyzőkönyve, 1947. március 6.

2. kép: A Jászberényi Igazolóbizottság 1945. június 25-i ülésének jegyzőkönyve⁵⁸

Mindazonáltal tény: jászberényi ismertségének, kapcsolatainak és a meghurcoltatása, valamint a bicegése révén látható sérülései miatt vele kapcsolatban megnyilvánuló együttérzés felhasználásával a riválisának tekintett Árpássy Gyulát sikerült az „igazgatósága visszaszerzéséért folytatott versenyből” kiiktatnia. Talán ezért 1945. szeptember 19-én még úgy vélte esélye van áhított állása „visszaszerzésére”. Legalábbis erre utal az íranta jóindulattal lévő, neki szállást adó Berzáty László igazgatóhelyetteshez írt levele:

„Kedves Záty bácsi! Valami nagy postai zavar történt. A június 25-én történt igazolásunkról való jelentés nem érkezett meg a minisztériumba, legalábbis az enyém nem, Huszka írást nem kapott róla, csak Bognártól hallotta. Így aztán nem tudtak rólam bizonyosat. Mint menekült igazgatót számontartottak a többiekkel együtt és az igazgatói kérdés rendezéséig be akartak osztani tanárnak, hogy legyen fizetésem.⁵⁹ De miután én mondtam, hogy megkaptam a fizetésem Berényben, és megmutattam a hivatalos igazolásomat, akkor azt mondta Huszka és Rozsondai, hogy hiszen akkor nincsen semmi baj. Az augusz-

58. MNL JNSZVL XVII-421-1-248-1945.

59. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Bodnár Gyula tanár meghallgatása, 1947. március 6. „1945. szeptember 5-én hivatalos ügyben jártam Budapesten a minisztériumban, ahol dr. Huszka János ügyosztályvezető és Rozsondai Zoltán szakelőadó érdeklődtek a jászberényi intézet helyzetéről és megkérdezték tőlem, tudunk-e mi valamit itt Jászberényben Fialáról, mert ők semmit sem tudnak. Csupán a mi jelentésünkől tudták meg, hogy 1945. június 25-én Jászberényben igazolták. Dr. Fiala Endre sem személyesen, sem írásban nem jelentkezett a minisztériumban, diákgyerekkel üzengetett mindenfélet. Dr. Huszka János azt mondta végül, ha Berzáty ki tudja deríteni Fiala tartózkodási helyét, azonnal szólítsa fel, hogy jelentkezék, Jászberényhez is be tudnák osztani, mert nincs történelemszakos tanár. Berzáty szólítsa fel kereken, hogy akar-e tulajdonképpen szolgálni, vagy nem. Ha akar, jelentkezék, ha nem, azt is jelentse be nyíltan.”

tus-szeptember havi fizetéseket úgyis csak most folyósítják. De az igazgatók ügyét most már rendezni kell, ezért tudni akarták, hogy mi van velem. Feldiktáltam az 1944. október 8-tól, Zombor kiürítésétől való tanügyi ügyeimet, és végül kiderült, hogy a debreceni igazgatókat kivéve, én jelentkeztem legkorábban. De előbb Debrecenben Teleki maga intézte ezeket, majd utána Bassola, s Huszka csak később vett át mindent, ezért az előzményekről nem tudott semmit. [...]

Az igazgatói kérdés a következő: [...] Be kell tölteni a budai, berényi és pápai igazgatói állást. [...] 3 helyre négyünket kell elhelyezni, vagyis egy tanári beosztást kap, esetleg egy nőképzőhöz kerül. De miután a felekezetiek is teljes mértékben az államtól kapják a fizetést, már azok is államiaknak számítanak, így azokat is felül kell vizsgálni. Egy időben döntenek, [...] 3-4 nap múlva feltétlenül véglegesen határoznak, akkor már tisztán látjuk a helyzetet. [...] *Én Berényt kértem, s Teleki engem jelölt, ennyit mondott Rozsondai! [...] Huszka annyit mondott, hogy Zaty bácsiéknak 6-8 helyen kell tanítani, engem helyettesítenek még egy pár napig, rövidesen ott lesz a végzés, addig csak pihenjek még, mondta.* Egyébként most annyira rosszul vagyok, hogy alig bírok menni: a lábam még nem rendes és olyan utazásom volt, hogy a rossz karommal kapaszkodtam, a rossz lábamon álltam 1 nap s éjjel. [...] A rendeletet az előbbi címre küldje Zaty bácsi, bár 10 nap alatt jött meg a felhívás. Kézcsókomat, legszívélyesebb köszöntésemet küldöm mindenkinek, szeretettel Fiala Bandi.”⁶⁰

A helyettesítésére utalás arra vonatkozott, hogy bár Fialának néhány nappal korábban felajánlották a jászberényi beosztott magyar-történelem szakos tanári állást, ő azt – mivel igazgató kívánt lenni – nem fogadta el.⁶¹ Amikor az általa napokon belül várt igazgatói kinevezés nem érkezett meg címére, előbb azt feltételezte, hogy azt Jászberénybe küldték, s onnan nem továbbították számára. Utóbb még azzal is megvádolta Berzátzy Lászlót, hogy az igazolóbizottság határozatát sem küldte fel a VKM-be. Miután október végén nem őt, hanem – ahogy ő gondolta: protekció révén – dr. Jantsky Bélát nevezték ki jászberényi igazgatónak, a beosztott tanári kinevezését 1945. december 8-án a nyíregyházi tanítóképzőbe kérte: „Ez utóbbi beosztás a 74.300/1945. IV sz. VKM rendelettel meg is történt.”⁶² A tanítás a szünetek után indult Nyíregyházán is, ezért Fiala csak februárban utazott a városba, ahol március 29-én körözésére hivatkozva újra őrizetbe vették. Fogságából ügyének felülvizsgálatát kérte a VKM-től és a belügyminisztertől. Utóbbinak 1946 májusában írt kérvényében olvashatjuk:

„Április 17-én hallgattak ki Kecskeméten, akkor a vallomásomat írásba is foglalták azzal, hogy 1-2 nap múlva szabadlábra helyeznek. Ezután anélkül, hogy velem internálási véghatározatot közöltek volna, vagy átadtak volna, egyszerűen átszállítottak a kalocsai internálótáborba s ezen eljárással megfosztottak még a védekezés lehetőségétől is, mert internálási határozat hiányában fellebbezéssel sem élhetek.

Az 1946. évi I. tc. amely a demokratikus magyar állam alapelveit foglalja magában, többek között ki mondja, hogy minden állampolgárnak természetes joga a személyes szabadság, az elnyomatástól, félelemtől való mentesség, ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nél-

60. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Fiala Berzátzy Lászlóhoz írt levele, 1945. szeptember 19. (Kiemelések tőlem-D. P.)

61. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. 1945. szeptember 7. „221/1945. Dr. Fiala Endre igazgató felszólítása állásának elfoglalására, azaz intézetünk történelem-szakos tanári állásának betöltésére.”

62. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Dr. Gacsályi Sándor főigazgató 793/1947. sz. jelentése a VKM-nek, 1947. április 1.

kül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetése nélkül a demokratikus állam keretein belül egyformán és egyenlő mértékben biztosít.

Belügyminiszter Úr! Ezen alapelvek alapján úgy hiszem, hogy engem, akit az igazolóbizottság megrovás nélkül igazolt, és akit a kultuszminiszter úr érdemesnek tartott arra, hogy egy állami tanítóképző intézet élére állítson, legalább annyi jog megillet, ha személyes szabadságomtól – *hallomásom szerint a jászberényi tanítóképző intézeti igazgató féltékenységből eredő szóbeli vádaskodása alapján* [ide utóbb, a minisztériumban kézzel beírva: nem áll] – megfosztottak, hogy közöltessék velem miért vagyok rendőri őrizetbe véve, hogy e sérelmes és alaptalan intézkedés ellen jogorvoslattal élhessek.

A velem szemben történt eljárás fennálló jogszabályaink legdurvább megsértését, legelemibb emberi jogok semmibe vételét jelenti, olyan megsértését, amely nemcsak egy demokratikus berendezkedésű, de sokkal kezdetlegesebb államformában sem szokott előfordulni. Valakit személyes szabadságától megfosztani nem lehet anélkül, hogy azt előtte meg ne indokolják. Már ezen oknál fogva is kérem tarthatatlan helyzetem orvoslását és haladéktalan szabadlára helyezésemet.”⁶³

Ahogy korábban említettük: erre csak szeptember közepén került sor. Kérvényében az alapvető szabadságjogában alaptalanul korlátozott öntudatos polgár és a vágyvezérelt fikciójától elvakult, sértett ember oktan gyanúsítása keveredett azzal, hogy az ügyével semmilyen kapcsolatban nem lévő Jantsky Bélát vádolta második fogságának kezdeményezésével. Az elemi jogaiban sértett, többször bántalmazott Fiala Endre egykori humánus, keresztényi magatartását egy elégtétel- és bosszúszomjas áldozat vádaskodása, vagdalkozása váltotta fel, melyekben bizonyítani próbálta, hogy a jászberényi tanítóképző mások (így Berzáty és Jantsky) kezében csak „erkölcsi fertőbe kerülhet”, és a történetében páratlan mélységre süllyedhet. A maga sorsa alakulásának okaiként a fentiekén túl a VKM illetékeseit vádolta nemcsak az illetékes miniszternél, hanem a Miniszterelnökségen, a politikai rendőrségen és a népbírószágon is. Vizsgálatok sorát zúdította a jászberényi intézetre, és feljelentésével elősegítette Jantsky Béla 1948-as internálását és népbírószág elé kerülését – ahol ez utóbbit felmentették (Donáth, 2025c). A Berzáty Lászlót és a berényi tantestületet, valamint Jantsky Bélát illető vádjait a nyomukban lefolytatott vizsgálatok nem igazolták.⁶⁴ A korábban Fialával együttérző tantestület idővel megelégtelte az ellene irányuló folyamatos hamis feljelentéseket, és 1947. november 24-én rágalmozási per indítására kért engedélyt a tankerületen át a VKM-től:

„Intézetünk belső nyugalma megkívánja, hogy Dr. Fiala Endre áskálódásának és alaptalan rágalmozásainak végét vessünk. [...] Kérem ezért mind a magam, mind pedig a tanári testület összességének nevében, hogy bűnvádi feljelentés megtételét engedélyezni és a felettes hatóság előtti alaptalan rágalmozás tényét szolgáló hivatalos iratokat vagy azok hivatalos kivonatait a bíróság rendelkezésére bocsátani szí-

63. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64738/1946. 238. d. Fialának a belügyminiszterhez írt kérvénye, másolat a VKM-hez ügyvédje útján. (Kiemelés tőlem – D. P.)

64. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbírószág NB VIII. 2680/48. sz. „A hivatalos vizsgálat megállapította, hogy az általa emelt vádak, – melyek úgy Dr. Jantsky Béla jelenlegi igazgató, valamint ellenem és a tanári testület ellen irányultak, teljesen hamis és alaptalan vádaknak bizonyultak. Dr. Fiala Endre ismét támadja az intézet jelenlegi igazgatóját, dr. Jantsky Bélát. Dr. Fiala Endre évek óta céltudatosan a jászberényi áll. tanítóképző intézet igazgatói állására törekszik, állandó rágalmozásokkal és valótlanágokkal támadja a mindenkorl igazgatót. Eljárása minden alapot nélkülöz” – nyilatkozta az immár nyugdíjazott Berzáty László 1948. február 22-én. (Kiemelés tőlem – D. P.)

veskedjék”⁶⁵ – írta az akkor még szabadlábon lévő Jantsky Béla, Berzáty László, valamint a tantestület 16 tagja.

Idővel a VKM is megelégtelte Fiala tevékenységét, és azt, hogy külső tényezők (a Miniszterelnökség, a parlament, az újvidéki népbíróság és a sajtó) bevonásával fenyegette őket is. Ezért rehabilitálásával, közszolgálatba való visszavételével egyidejűleg fegyelmi eljárást indított vele szemben. Az ahhoz szükséges előzetes vizsgálat lebonyolításával megbízott dr. Ballay Géza és dr. Bikfalvy Miklós miniszteri titkár (mint vizsgálók) 1948. október 25-én kelt indoklásukban más megoldást javasoltak:

„A vonatkozó összes iratok és körülmények áttanulmányozása után az alábbi indokok alapján tisztelettel javasoljuk dr. Fiala Endre közszolgálatba visszavett tanítóképző intézeti igazgatóval szemben elrendelt fegyelmi eljárás megszüntetését, majd ennek megtörténte után az 1934:I. tc. 2.§-a (5) bekezdésében foglaltak alapján megszervezett állandó bizottság elé állítását, illetőleg – amennyiben az állandó bizottság döntésének megfelel – a hivatkozott jogszabály 2.§-ának (2) bekezdésének b/ pontjában foglaltak alapján szabályszerű elbánás alá vonását.

Véleményünk szerint dr. Fiala Endre személye köré csoportosuló kifogásolható tényeknek és körülményeknek, szabálytalanságoknak és zavaroknak a középpontja, fő oka nevezettnek beteg idegrendszere és zavart lelkivilága. Magát igen kiváló embernek tartja minden tekintetben. Főként emiatt, de közeli származására, az intézetben folytatott tanulmányaira és ottani működésére tekintettel is, már kezdetől fogva magát tartotta a legmegfelelőbbnek a jászberényi líceum és tanítóképző intézet igazgatására. Hivatali előjárói azonban elsősorban a közoktatás érdekeit tartották szem előtt és minthogy a szükséges követelményeknek nem felelt meg, ezt a legnagyobb vágyát nem teljesíthették.

Dr. Fiala Endre előjáróinak ezt a magatartását, illetőleg ténykedését protekcionizmuson és ellene személyi gyűlöleten alapuló intézkedéseknek tekintette. Az intézet igazgatásával megbízottak elképzelése szerint azért kaptak helyette igazgatói megbízást, mert személyi kapcsolataik folytán ezt ki tudták harcolni, gyengébb személyi képességeik ellenére is. Elképzeléseit való tényeknek tekintette. Emiatt úgy gondolta helyesnek, ha ellentámadásba megy át s mindenkit, aki vélekedése szerint ellene tevékenykedett, helyére tört, a legképtelenebb vádakkal illetett. A vele kapcsolatos intézkedésekben mutatkozó tárgyi, vagy közhivatalon kívül álló hibákat ellene, illetőleg igazgatói megbízatása ellen irányuló aljas merényletnek tekintette.

Növelte idegrendszerbeli zavarát jogtalan letartóztatásának és rendőri őrizet alatt tartásának ténye és az ezekkel járó megpróbáltatások, amelyek – ahogyan azt ő látja – ellene tevékenykedő tanártársainak, részben pedig hivatali előjáróinak feljelentése alapján történtek meg. Ezen események következtében olyan lelkiállapotba került, amelyben tanártársainak és előjáróinak legnagyobb részét a vádak egész lavínájával árasztotta el. Vádaskodásával – véleményünk szerint – az 1914:XLI. tc. 1. és 20. §-ába ütköző – rágalmazás, illetőleg hatóság előtti rágalmazás vétségét követte el közvetlenül. Amennyiben tehát a megrágalmazottak szükségesnek tartják – a felhatalmazás megadása után – szorgalmazhatják vele szemben a bünvádi eljárás megindítását.

65. Jantsky és a tantestület bírósági eljárás megindításához kéri 1039/1947. sz. alatt a főig. 1401/1947. számára hivatkozva a tankerület támogatását. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.; MNL JNKSZVL XXVI. 67/a

Fegyelmi vétség tényálladási elemeit magatartása, illetőleg tevékenysége csak közvetve meríti ki és pedig azért, hogy feljelentései, áskálódásai és vádjai következtében az intézet munkáját nagymértékben zavarta. A fegyelmi eljárást elrendelő határozatban feltüntetett és a Pénzügyi Szolgálati Szabályok gyűjteménye 1. részének IV. fejezet, 237.§-a e/ pontjában meghatározott súlyos és a hivatkozott jogszabály 240.§-ában foglaltak alapján legsúlyosabbnak minősíthető fegyelmi vétséget közvetlenül tulajdonképpen csak azzal követte el, hogy a fegyelmi biztosok hivatalos idézésére kihallgatása céljából az elrendelt helyen és időben nem jelent meg.

A fegyelmi eljárás tovább folytatását nem tartjuk indokoltnak, mert az eljárás lefolytatása a javasolt eljárásnál hosszadalmasabb, költségesebb, továbbá, mert az alkalmazható fegyelmi büntetések az eset összes körülményeit és főképpen beteg idegrendszerét és lelki állapotát figyelembe véve, vagy túl enyhének, vagy túl szigorúnak bizonyulnak. Véleményünk szerint a szabályszerű elbánás alá vonás felel meg a legjobban az összes szempontoknak.”⁶⁶

Így is történt. Fiala Endre egyre indulatosabb és fékevesztettebb vádaskodása végül kontraproduktívnak bizonyult. A VKM illetékesei a szükséges formák betartásával a „szabályszerű elbánás alá vonására”, egyszerűbben: a közszolgálatból való elbocsátására készültek, s erről 1949. május 4-én értesítették is az igazgató urat. Ő május 21-én – formai hibákra hivatkozva – a rendelet visszavonását, és az ellene korábban kezdeményezett fegyelmi eljárás lefolytatását kérte: „A fegyelmi vizsgálat elé bátran állok, tanári, igazgatói tevékenységem mind szakmailag, mind politikailag és emberileg tiszta, ezt az is igazolja, hogy bár B-listáztak és internáltak, mégis rehabilitáltak.”⁶⁷

1949. július 15-én a VKM-ben számára menekülő utat engedő döntés született:

„Az ügyiratban foglaltakat, valamint a fegyelmi ügy előzményeit és annak lefolyását Rozsondai Zoltán ügyosztályvezető úr referálta dr. Gyalmos János főosztályvezető úrnak. Döntésük alapján tisztelettel javasoljuk dr. Fiala Endre áll. tanítóképző igazgatónak a zalaegerszegi áll. tanítónőképző intézethez tanári szolgálatra való beosztását. A szükséges kiadványtervezet a következő: Dr. Fiala Endre áll. tanítóképző intézeti igazgató, Zagyarékas. Igazgató Urat hivatalból azonnali hatállyal a zalaegerszegi áll. leánygimnáziumhoz és tanítónőképzőintézethez osztom be folytatólagos tanári szolgálattételre. Felhívom, hogy az intézet igazgatójánál haladéktalanul jelentkezzenek.”⁶⁸

A szorult helyzetbe került, évek óta munka és jövedelem nélküli Fiala Endre kénytelen volt elfogadni a felajánlott lehetőséget, és beosztott tanárként – címzetes igazgatói minőségben – tanítani kezdett Zalaegerszegen. 1953 szeptemberében az Oktatásügyi Minisztérium át kívánta őt helyezni Somogy megyébe. Családi okból maradni akart Zalaegerszegen, ahol a Jókai úti Dózsa Általános Iskolában alkalmazták,⁶⁹ és ahol nyugdíjazásáig tanított. Tevékenységéről csak három információval rendelkezünk. Már 1953 decemberében a *Zala* című lapban elismeréssel említették őt, mint az úttörők eredményes vasgyűjtését elősegítő tanárt (A vas- és fém-

66. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-7-F-177767/1949. 238. d.

67. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170.311/1949. 238. d. Fiala a VKM 167.515/1949. rendelet hatályon kívül helyezését, és ellene a fegyelmi eljárás lefolytatását kérte.

68. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170.311/1949. 238. d.

69. Fodor Pálné OM osztályvezető 14/853-F28/953, II. számú szeptember 19-i áthelyezési levelét és a maradását engedélyező október 5-ét, valamint a Megyei Tanács VB Oktatási Osztályának F14-20/1/1953. számú levelét lásd: MNL ZVL XXIII.21.b.-1953-F14-20/2. Fiala Endre. A tanítóképzőből való eltávolításában szerepe lehetett annak, hogy az ötvenes években már nemigen tűrtek vállaltan hívó tanárokat a pedagógusképzés területén.

gyűjtés végeredménye a zalaegerszegi iskoláknál, 1953, p. 3). Megnősült, feleségével ugyanabban az iskolában tanítottak. S végül: 1972-ben bekövetkezett haláláig rendszeresen publikált rövidebb, történelmi tárgyú cikkeket a *Göcseji Helikon* című honismereti folyóiratban.

Irodalom

1. A vas- és fémgyűjtés végeredménye a zalaegerszegi iskoláknál (1953. december 4). *Zala*, 9(284), 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Zala_1953_12/?pg=14
2. Árpácssy, Gy. (Ed.) (1943). *A Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet értesítője az 1942-43. iskolai évekről* (5. illetőleg 28. tanév). Kovács-nyomda.
3. Csósz, L. (2017). A jászberényi zsidóság utolsó évtizedei a családtörténetek tükrében. In L. Pethő (Ed.), *Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig* (pp. 7–24). Jászszági Évkönyv Alapítvány. <https://mek.oszk.hu/18100/18169/>
4. Donáth, P. (2020). *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/20100/20126/>
5. Donáth, P. (2025a). *Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószélben*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/26800/26873/>
6. Donáth, P. (2025b). *Móczár Miklós sikeres pedagógus pályájának hirtelen vége szakadtáról*. In press.
7. Donáth, P. (2025c). Adalékok Jantsky Béla kárpátaljai művelődésszervező, kultúraközvetítő tevékenységének számbavételéhez. In Hegyi-Halmos, N. (Ed.), *Egész életen át tartó tanítás. Tanulmányok Kraiciné dr. Szokoly Mária 80. születésnapjára* (pp. 49–55). L'Harmattan Könyvkiadó.
8. Fiala, E. (1938). Történelemszemlélet és katolicizmus. *Magyar Kultúra*, 25(5), 142–145.
9. Fiala, E. (Ed.). (1941). *Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző értesítője az 1940-41. iskolai évekről*. Kovács-nyomda.
10. Fiala, E. (Ed.). (1942). *Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző értesítője az 1941-42. iskolai évekről*. Kovács-nyomda.
11. Fiala, E. (1941). Ifjúságunk faji jellemrajza. In Fiala, E. (Ed.), *Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző értesítője az 1940-41. iskolai évekről* (pp. 10–17). Kovács-nyomda.
12. Fiala, E. (1942). Fajtság, magyar nép és nemzet. *Magyar Kultúra*, 29(7), 103–106.
13. Fiala, E. (1943). Görögkeleti szerbek és nyugati magyarok. *Magyar Kultúra*, 30(1), 6–8.
14. Jantsky, B. (1943). *A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942–43. tanévről, az iskola fennállásának XXIX. évében*. Az Intézet Igazgatósága.
15. Kiss, E. (2012. március 19). Ünnepezt a Jász Népfőiskola. *TutiHír*. <https://www.tutihir.hu/index.php/archivum/16948-uennepezt-a-jasz-nepfiskola>
16. Kovács, J. (1933). A tanítóképző igazgatója. *Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei népművelés*, 26(4), 1. https://mandadb.hu/dokumentum/1406853/JaszNagykunSzolnok_Varmegyei_Nepmuveles_1933.pdf
17. Móczár, L. (2006). *Móczár Miklós*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

18. Móczár, M. (Ed.) (1939). *A Jászberényi M. Kir. Állami Liceum és Tanítóképző Intézet értesítője az 1938–39. iskolai évekről*. Kovács-nyomda.
19. Móczár, M. (Ed.) (1940). *A Jászberényi M. Kir. Állami Liceum értesítője az 1938–39. iskolai évekről*. Kovács-nyomda.
20. Móczár, M. (1940). Az iskola és a tájegység kölcsönös hatása egymásra. *Magyar Tanítóképző*, 53(7), 193–202.
21. Patyi, Sz. (2021. április 6). Paja Jovanović szobra. *Magyar Szó*.
<https://www.magyarszo.rs/vajdasag/szabadka/a.67459/Paja-Jovanovic-szobra>
22. Tóth, G. (1996). A jászberényi tanítóképző intézet kapcsolata a várossal és a jázsággal 1917–1944. In Pethő, L. (Ed.), *Jászsági Évkönyv 1996* (pp. 176–191). Jászsági Évkönyv Alapítvány.
<https://epa.oszk.hu/02200/02295/00004/pdf/>
23. Tóth, G. (2011). Az idő sodrában. In Horváth, L., Laczkó, K., Tóth, K. & Péterffy, A. (Eds.), *Lustrum* (pp. 709–835). Typotex Kiadó. <https://cseri.web.elte.hu/lustrum/IdoSodranTG.pdf>
24. Túróczyné, V. R. (1992). A Jász népfőiskolák történetéből. *Honismeret*, 20(5), 24–26.
25. Varró, B. (Ed.) (2017). *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus. 100 éves jubileumi évkönyv*. EKE Liceum Kiadó. [https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5669/1/100 éves jubileumi évkönyv.pdf](https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5669/1/100%20%C3%A9ves%20jubileumi%20%C3%A9vk%C3%B6nyv.pdf)
26. Wirth, I. (2007). Fejezetek a jászberényi tanítóképzés történetéből. In L. Pethő (Ed.), *Jászsági Évkönyv 2007* (pp. 181–188). Jászsági Évkönyv Alapítvány.
<https://epa.oszk.hu/02200/02295/00015/pdf/>

The Drama of Endre Fiala, Former Director of the Teacher Training Colleges in Jászberény and Zombor (1941–1949)

This study, written in a documentary-narrative style, presents the life of Dr Endre Fiala, who served as director of the teacher training institutes in Jászberény and Zombor from 1941 to 1949. It provides a picture of the director's effective pedagogical work, guided by humane Christian principles, his historical views, and his commitment to equality among people at both institutions. It also presents Endre Fiala's socially sensitive, selfless, exemplary work as a municipal chief clerk, followed by the circumstances of his innocent persecution, internment, and beatings, and finally his relentless and unsuccessful struggle against his colleagues to obtain the position of director in Jászberény, as a result of which he spent the rest of his working life as a trainee teacher and then as a primary school teacher.

Keywords: *Endre Fiala, teacher training colleges in Jászberény and Zombor, internment, rehabilitation, disciplinary proceedings*